

בצלאל- אקדמיה לאמנויות ועיצוב ירושלים
המחלקה לעיצוב תעשייתי- מגמת ניהול העיצוב

ייצוגים של שליטה במרחב

נשות הכותל כמקרה בוחן

מוגש לשרון דנציג וד"ר יונתן ונטורה
בקורס מחקר וכתיבה בסביבת עיצוב.

מגישות:
ליאת אביאלי
יערה איסר

אלול תשע"ג - אוגוסט 2013

מבוא

בראש חודש טבת התשמ"ט, הראשון בדצמבר 1988, עלתה קבוצת נשים לומר תפילת הלל בכותל המערבי. הקבוצה מנתה כשבעים נשים מקהילות שונות בארץ ובעולם, שהשתתפו ב"ועידה הבינלאומית הראשונה של פמניסטיות יהודיות", שנערכה בירושלים. הנשים הביאו איתן ספר תורה וגם שולחן מתקפל קטן, היות ואין בעזרת הנשים בכותל מקום מתאים לפתיחה וקריאה בספר תורה.

תפילת הנשים, חלקן עטופות בטלית, עברה בשקט ובהצלחה. עם סיומה ביקשו הנשים לפתוח את ספר התורה. אז החלה מהומה הן מצד עזרת הנשים והן מעזרת הגברים. למרות זאת נמשך טקס קריאת התורה עד לסיומו. רב הכותל דאז, הרב גץ, הגיע גם הוא למקום בשל המהומה אך הוא לא הפסיק את קריאת התורה ואף טען בפני הנשים החרדיות: "תנו להן להמשיך, הן לא פועלות בניגוד להלכה".¹

עם סיום התפילה דיברו כל המתפללות על התרוממות הרוח, השמחה וההישג אשר כולן היו שותפות להם, והן שמו להן למטרה לשוב ולהתפלל ליד בכותל בכל ראש חודש. בראש חודש שבט התשמ"ט, ינואר 1989, חזרו הנשים לכותל. הפעם הן זכו לקבלת פנים שונה בתכלית: התקפות אלימות מצד החרדים כשהמשטרה מסרבת לספק להן הגנה. במרץ 1989, לאחר שתפילות ראש החודש בכותל המערבי הסתיימו בפזורה גז מדמיע על ידי המשטרה הוגשה עתירה ראשונה לבג"ץ להוצאת צו שיתיר לנשים להמשיך להתפלל ולקרוא בתורה.

מכאן מתחילה מסכת ארוכה, משפטית וחברתית, בה הופכות הנשים לקהילה מגובשת ויחד הן פועלות "להשיג הכרה משפטית ומעשית בזכותנו, כנשים, להתפלל בקבוצה ובקול, לקרוא מן התורה ולהתעטף בטליתות בעזרת הנשים שבכותל המערבי".² קהילת הנשים נתגלתה בפנינו כתופעה מרתקת, חוצה מגזרים ומשותפת לנשים אורתודוקסיות, קונסרבטיביות ורפורמיות. כקהילה הן דורשות חופש דת בישראל וכי יתאפשר להן לקיים פרקטיקות דתיות, כגון תפילה משותפת בקול, קריאה בתורה, התעטפות בטלית, תקיעה בשופר באזור הכותל המקודש לכלל עם ישראל.

קהילה זו מהווה איום ישיר על ההגמוניה החרדית-אורתודוקסית בכותל ובקרן למורשת הכותל. המאבק בהגמוניה החרדית, אותו מובילות נשות הכותל כבר עשרים וחמש שנה, הפך רלוונטי בחברה הישראלית בתקופה האחרונה. השינוי בהלך הרוח בחברה הישראלית והקריאה לשוויון בנטל יחד עם החלטת בית המשפט המחוזי לגבי הלגיטימיות של תביעת נשות הכותל, העלתה במידה ניכרת את רמת התמיכה בנשות הכותל בציבור הישראלי-יהודי על גווניו

¹ <http://womenofthewall.org.il/he/>

² <http://womenofthewall.org.il/he/>

והתפלגויותיו השונים, ואנו עדים לסיקור רחב יותר של המאבק של נשות הכותל וניכרת אהדה למאבקן הן מצד הציבור הישראלי והן מצד התקשורת³.

אנו רואות בדיון בנושא חשיבות גדולה משום שהוא מבטא הלך רוח פמיניסטי המנסה לפרוץ את כבלי המסורת היהודית, שלא על מנת להרוס אלא כדי להעצים וכדי לקחת בה חלק שווה. בעבודה זו נבקש לחקור ולבחון את המאבק על הגדרת המרחב הקדוש תוך שנשות הכותל מהוות עבורנו מקרה בוחן.

אנו מבקשות לבחון היבטים וייצוגים של שליטה במרחב, כפי שהם באים לידי ביטוי ברחבת הכותל המערבי, ובמאבקן של נשות הכותל לאפשר להן להתפלל ולקרוא בתורה ברחבת עזרת הנשים.

בסקירת הספרות נדון ביחסי הכח המורכבים בין המרחב, המנהג והמגדר. נסקור נקודות מבט תיאורטיות הדנות בהיבטים של כח המתקיימים במרחב הציבורי ובהיבטים של כח ביחסים המגדריים. כמו כן נבקש לדון בעיצוב הנורמות והפרקטיקות הדתיות החלות על הנשים כפי שהשתרשו במסורות היהודיות-דתיות. בסקירה המתודולוגית נציג את הנשים אשר ראינו ואת המתודות בהן השתמשנו לאורך המחקר. בפרקים הבאים נציג את ממצאי המחקר, נדון בהם וננתח אותם. ולבסוף נסכם ונציג את מסקנותינו לאור הממצאים והידע התיאורטי שפרשנו במהלך עבודת המחקר.

---

³ <http://www.idi.org.il>

כח:

מרחב, מנהג, מגדר

בעבודה זו אנו בוחרות לבדוק את היחסים הסבוכים בין המרחב המנהג והמגדר. אנו מבקשות להראות את מימד הכח המכונן יחסים אלו בהגדירו את "הנכון והרצוי" בהתנהלות הנשית בכותל המערבי. לדעתנו, המרחב, המנהג והמגדר מושפעים כולם ממערכות כח שונות, בעלות אינטרסים שונים ואף מנוגדים המעורבים זה בזה ומעצימים זה את זה. שלושה כוחות אלו פועלים כדי למשטר ולשעתק התנהגות רצויה בכותל המערבי כאתר הפולחן המרכזי ביהדות. בסקירה הספרותית אנו מבקשות לבחון את היחסים בין מימדים אלו בהגותם של החוקרים השונים.

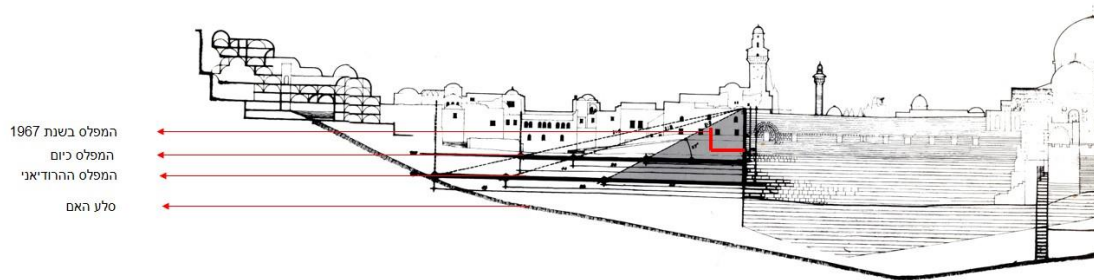
כח ומרחב

"הכותל המערבי הוא בית הכנסת המקודש ביותר בעולמה של הלכה ויהדות"
מנחם אלון, המשנה לנשיא בית המשפט העליון
תשובה לבג"ץ נשות הכותל 1994

ביום שחרור הכותל, ה- 7 ביוני 1967, הבטיח ראש הממשלה לוי אשכול להעביר את הכותל לידי הרבנות הראשית. ב- 13 ביולי 1967 נערך טקס בו העביר אלוף פיקוד מרכז עוזי נרקיס את האחריות על הכותל למשרד הדתות, שבראשו עמד זרח ורהפטיג. בכך הופקעה האחריות על הכותל מרשות הגנים הלאומיים בראשותו של יעקב ינאי. כיוון שכך נשללה מן המוסדות הלאומיים החילונים כל גישה והזדמנות לקחת חלק בגיבוש עיצוב מרחב הכותל. משרד הדתות מינה את האדריכל הדתי יוסף שנברגר לתכנן את הרחבה ולהתקין בה הפרדה בין גברים לנשים. במסגרת השינויים שנקט רחבת התפילה הונמכה⁴,

⁴ שרטט א. קוצ'ר, מתוך: קאסוטו, תשלו": 91.

רוצפה והופרדה מאזור ההתכנסות, המשמש כמקום עריכת טקסים ממלכתיים וכן כאתר תיירות.

בין פעולותיו המיידיות של האדריכל שנברגר הייתה הזמנת אמנים לעצב גדרות הפרדה בין תיירים ומתפללים ובין נשים וגברים. מהלכים אלו הפכו את רחבת הכותל לבית כנסת אורתודוקסי ברשות משרד הדתות. כך החל מאבק, הנמשך עד היום, על עיצוב רחבת הכותל ועל המשמעות שתקבל. (נצן-שיפטן, 2011).

עבודתם של אדריכלים ומעצבים מהווה חלק בהבניית המרחב ויצירתו ולכן היא בהכרח חלק פעיל בפוליטיקה של יחסי הכוחות. היחסים בין האדם לסביבתו הבנויה, נגזרים מהאופן שבו התקבע הסדר החברתי ומהשפעתה של האדריכלות, המביעה אותו ומגדירה את האופן שבו בני אדם חווים את המרחב (נצן-שיפטן, 2001; קלוש וחתוקה 2005).

השמירה על הסדר והמבנים החברתיים עולים לדיון בהגותו של פוקו. פוקו בדיונו במושג "משמעת" טוען כי הריבון פועל להשפיע על הפרט לא בפעולה אקטיבית דכאנית אלא בחלחול והפנמה בקרב הפרט של תפיסות והתנהגות צייתנית "נכונה" ו"נורמטיבית". לטענתו בחברה המערבית הפרטים הפנימו פרקטיקות ממשמעות בצורה כה מובנת ובסיסית עד שנדמה כי הן "טבעיות" ו"מולדות" (מילס, 2005; Foucault, 1995).

פוקו מתבסס על מבנה ארכיטקטוני שהגה הפילוסוף האנגלי והתיאורטיקן החברתי ג'רמי בנת'ם בשנת 1787. בנת'ם תכנן מגדל היושב במרכזו של מבנה היקפי ממנו מנהלים או עובדי מוסד יכולים לצפות באסירים, הרעיון העיצובי הוא לאפשר לשומר להתבונן (OPTICON-) בכל (PAN) האסירים השוהים בבית כלא כאשר הם עצמם אינם מסוגלים לראות אותו. כך פועל המבנה הארכיטקטוני לארגן ולמשטר את האסירים המאכלסים את הכלא.

אצל פוקו משמש הפנאופטיקון כמטאפורה לכח מודרני ממשמע המבוסס על בידוד ופיקוח; המפקח יכול להביט על האסירים כל העת אך הם אינם מסוגלים לראות את המפקח וכך לעולם אינם יכולים לדעת מתי הם נמצאים במעקב לכן עליהם להניח כי הם נמצאים תחת מעקב מתמיד גם כאשר למעשה אין צופים בהם. כך מפנים הפרט את המבט הממשמע ופועל לפיו גם כאשר אין מביטים בו.

כך התפתחה צורה חדשה של יחסי כח ובמקום שכח יופעל בצורה פיסית על הגוף (כמו עינויים בידי השליט) הפרט עצמו פועל למשמע עצמי תוך שהוא הפנים את קוד ההתנהגות המדכא.

הפרט מתנהג כאילו בוחנים אותו ללא הרף גם אם אין זה כך, לכן תבנית זו של ארגון מרחבי משמרת את מבנה הכח וההירארכיה של החברה, היא יוצרת הפעלת כח, ומהווה שיטה למעקב ופיקוח. (Foucault, 1995).

בהתייחסו למרחב החברתי תבע פוקו את המושג "הטרוטופיה" (הטרו - שונה, טופוס - מקום). מרחב שונה המופרד מהמרחב החברתי בו הוא מתקיים על ידי היגיון שונה וקודים שונים של התנהגות. במרחב זה חלים חוקים שונים אשר פועלים למשמוע הפרט.

במושג זה מתייחס פוקו למרחב חברתי בו מתנהלים יחסי כח על מנת לשמר את מבנה הכח וההירארכיה בחברה תוך שהפרט מפנים ערכים ונורמות התנהגות רצויים ונכונים למרחב הספציפי. כך מובנה המרחב לא כזירה פסיבית של ייצוג, אלא זירה של מאבק פוליטי טריטוריאלי אשר כליו הם גם כלים אדריכליים. היות ולטענת פוקו "היכן שישנו כח ישנה התנגדות" (מילס 2005: 61), כך מתקיים במרחב משא ומתן הניתן להגדרה מחדש על ידי השחקנים/המשתתפים.

מכאן שארכיטקטורה היא חלק ממערכת פוליטית דינמית של מערכת יחסי כח. יצירת גבולות וארגון המרחב המגדרי באמצעות תכנית אדריכלית מבנה סדר חברתי וכן סדר מגדרי (מילס, 2005 ; פוקו, 2010 ; קלוש וחתוקה 2005).

גם בורדייה מתייחס לסדר החברתי וביטויי המרחביים. על פי בורדייה, הבניות חברתיות דיכטומיות היוצרות אבחנה בין 'גבריות' ו'נשיות', על חלוקת הכח הא-סימטרית שבה מועברות בתהליך החיברות ובאות לידי ביטוי גם במרחב הפיסי המאורגן על פי חלוקה אנדרוצנטרית ומביאה לידי ביטוי את הסדר הגברי. הסדר הגברי מוטמע גם בפעילות היומיומית (חלוקת העבודה בשגרה) וגם בפעילות הטקסית הקבוצתית.

ביטוי ברור לכך היא הדרת נשים ממרחבים גבריים ומטקסים פולחניים. סידור המרחב הפיסי מבטא את הסדר החברתי ומדיר את הנשים מפעולות הנתפסות כמכובדות ו"גבוהות", והנשים מודרות מהן ונדחקות לשוליים "הנמוכים" יותר. סידור המרחב מבטא את הפרקטיקות השונות של נשים וגברים ואת מערך הכוחות ביניהם תוך שהוא מבנה ומשעתק אותם (בורדייה 2007 ; קלוש וחתוקה 2005).

מיטשל בספרו "נוף קדוש" מתייחס לנוף ולמרחב, כמושא המוטען במשמעויות של כח והירארכיה. מיטשל קושר את התפתחות ציורי הנוף להתפתחות הקולוניאליזם האימפריאלי וטוען כי ציורי הנוף הם לא רק ז'אנר אמנותי אלא ביטוי תרבותי. הנוף אינו "טבעי" או "תמים" אלא ייצוג תרבותי אידיאולוגי. לטענתו אנו מטעינים את הנוף בתפיסות אידיאולוגיות מגמתיות והופכים אותו לייצוג ויזואלי שלהם. כך הופך הנוף לכלי לסימול יחסי כח חברתיים.

הנוף הוא כלי אידיאולוגי רב עוצמה המשמש להצגת יחסי כח כטבעיים ולמחיקת ההיסטוריה שקדמה להם, לצורך זה הנוף מוטען בזיכרונות סלקטיביים המשרתים את עצמם לעיגון יחסי הכוחות ולהפעלת כח ממשי. (מיטשל, 2009)

היות והזיכרון המוטען בנוף הוא סלקטיבי, ומוכלת עליו ההיסטוריה הרצויה, הנוף הופך לאוסף של ייצוגים סטריאוטיפיים בעלי כח פוליטי. אנו מטעינים נוף או מונומנט בערכים המתאימים לצרכינו בהווה. הנוף הישראלי הוא בעל תפקיד מרכזי בעיצוב הדמיון הלאומי ומעצב את הזיכרון הקולקטיבי מתוך פריזמה אידיאולוגית. אתרים ממלכתיים כמו הכותל הם בעלי חשיבות מיתית ונבנים על ידי גיוס הזיכרון ההיסטורי, (נצן-שפטן, 2011; מיטשל, 2009; קלוש וחתוקה 2005). וכפי שמיטשל טוען "האמת שמאחורי אחדותו של הנוף הקדוש הוא בבירור פילוג ועימות" (מיטשל, 2009: 50).

"ישרפו דברי תורה ואל יימסרו לנשים"

תלמוד ירושלמי, מסכת סוטה, דף יט, טור א', א"י

נשות הכותל מבקשות לקיים פרקטיקות דתיות בעזרת הנשים בכותל המערבי במסגרת ההלכה היהודית האורתודוקסית: קריאה בספר תורה, תפילה בקול, התעטפות בטליתות, הנחת תפילין ותקיעה בשופר.

בשנת 2000 עבר בכנסת בקריאה טרומית חוק שלפיו יוטלו שבע שנות מאסר על אישה שתקיים פרקטיקות אלו בכותל.⁵ לכן כקהילה נשות הכותל שואפות להכרה וללגיטימציה ציבורית ומשפטית לקיום טקסים דתיים אלו.⁶

האיסור המודרני לפולחן דתי נשי וקריאה נשית בתורה בכותל המערבי מתבסס על מנהג שהשתרש ביהדות האורתודוקסית לארוך מאות בשנים. איסור תפילת נשים הינו מנהג אשכנזי אשר התפתח החל מימי הביניים בסוף תקופת הגאונים והינו מנהג המנוגד להלכה. הוא נובע מארבעה מקורות עיקריים:

טומאת האישה: נושא טומאת האישה מסתמך על חיבור חלקי בברייתא במסכת נידה, בה מובא האיסור ופסילת נשים נידות מלעלות לתורה, מקריאת התורה, מאחיזת התורה, מראיית ספר התורה, מהחזקת סידור וכו' היות שבנידתן נשים טמאות והן מטמאות את ספר התורה אפילו בראייתן. מחוסר אפשרות לדעת מי הן הנשים הנידות, הורחקו כל הנשים מבית הכנסת בכל אחד מימות השנה.

לעומת מנהג זה שהשתרש מובאים דברי הרמב"ם: "כל הטמאים ואפילו נידות ואפילו גויים מותר לאחוז בספר תורה ולקרוא בו, שאין דברי תורה מקבלים טומאה (הרמב"ם, הלכות ספר תורה, י', ח'). גם בשולחן ערוך נפסק (אורח חיים פ"ח:א') "כל הטמאים קוראין בתורה וקורין קריאת שמע ומתפללים" וכן "יש שכתבו שאין לאשה נדה בימי ראייתה ליכנס לבית הכנסת או להתפלל או להזכיר את השם או ליגע בספר, ויש אומגים שמותרת בכל וכן עיקר". לפיכך, אין איסור הלכתי לנשים לעלות לתורה מחשש טומאה (זיסקינד-גולדברג, 2004; שפרבר, 2003). כבוד הציבור: בעבר היו נשים עולות וקוראות בתורה אולם חכמים תיקנו שלא לעשות כן מפני שבחברה שבה חיו אישה הקוראת בתורה הייתה עדות לבורות של הגברים באותו ציבור. תפילת אישה הייתה יכולה להטעות וליצור רושם כי בקהילה מסויימת אין גברים המסוגלים

⁵ הצעת חוק שמירת הקדושה של הכותל המערבי ורחבתו, התש"ס 2000 - פרוטוקול מס' 185 מישיבת ועדת הפנים ואיכות הסביבה, יום רביעי, ט"ז בכסלו התשס"א (13 בדצמבר 2000), שעה 09:30.

⁶ <http://womenofthewall.org.il/he/>

לקרוא בתורה ולכן נאלצים להיעזר בנשים להשלמת הקריאה, ובכך התבזתה הקהילה כולה.⁷ לכן הפסיקו להעלות נשים לתורה על מנת שלא לפגוע בכבוד כלל הקהילה. פוסקים שונים ערערו על מושג כבוד הציבור⁸ ונטען רבות כי הציבור יכול למחול על כבודו ונשים תוכלנה לעלות לתורה (זיסקינד-גולדברג, 2004; סלומון, 2003; שפרבר, 2003).

"קול באישה ערוה": פסוק שנדון בהרחבה במשך השנים. כיום מקובל להתייחס אליו כך שאין איסור על שירת נשים אלא על שירה פתיינית או על קול דיבור של אישה במידה והדבר יוביל ליחסי מין אסורים. לכן אין איסור על שירת קודש נשית ואין סיבה לאסור על נשים לקרוא בתורה בציבור. (זיסקינד-גולדברג, 2004; ביגמן, 2008).

נשים פטורות "ממצוות עשה שהזמן גרמן": על-פי ההלכה נשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן, מצוות שביצוען תלוי במועד ובזמן קבוע. הן אינן מחויבות במצוות אלו וזאת על מנת להקל על האישה במילוי תפקידיה המסורתיים בגידול הילדים ודאגה לביתה. כך במשך דורות היווה המגדר קריטריון המדיר נשים מתחום מרכזי זה, מהלך אשר איפשר את שיעתוק המבנה ההירארכי הפטריארכלי של הקהילה היהודית. האבחנה בין מצוות החלות על גברים ואלו החלות על נשים אינה מבוססת על היבטים ביולוגיים אלא על שיקוף של מציאות חברתית-קיומה של חברה פטריארכלית הירארכית. המצוות הרבות החלות על הגברים מקנות להם זכויות משפטיות רבות יותר בעוד שהנשים, שאינן מחויבות בקיום מצוות רבות, סווגו בהלכה לקבוצת שוליים יחד עם עבדים, ילדים, שוטים ובעלי סטיות שונות המודרים לחלוטין ממצוות שונות ופטורים מחלקן. החוקים והדינים ההלכתיים בספרות היהודית גורעים ממעמדה של האישה כשוות זכויות ומנציחים את מעמדה הנחות לאורך הדורות (ביאלה, 2003; רדאי, 2008; רוס, 2007).

הזהות הנשית היא תוצאה של מבנים וסדרים חברתיים הנובעים מצרכי החברה ומנורמות הנובעות מזמן וממקום. הזהות הנשית הנורמטיבית, הראויה, במסגרת ההלכתית האורתודוקסית מכפיפה נשים תחת כח גברי, מצמצמת ומגבילה את תפקידן ותחומי עיסוקן ומדירה אותן ממרכז ההוויה היהודית המסורתית: לימודי הקודש (השקס, 2001).

נשות הכותל בהיאספן בראש חודש נוהגות להתעטף בטלית ולהניח תפילין. על פי המסורת בנותיו של רש"י, ואשתו של אור החיים הקדוש הניחו תפילין. ידוע כי במאה הי"ח נהגו נשים באיטליה להתעטף בטלית ולהניח תפילין (קהת, 2003).

למרות כל האמור לעיל, ולמרות שבמנהגן הן אינן פוגעות בחוקי ההלכה היהודית, נשות הכותל מעוררות התנגדות רבה נגדן מצד הזרם האורתודוקסי. התנגדות שבאה לידי ביטוי בהתנכלות

⁷ פירוש כבוד הציבור הוא שלא יאמרו שאין בין האנשים מי שידוע לקרוא בתורה – אבל לא אמרו משום פריצות (לשון הרב עוזיאל, שו"ת פסקי עוזיאל בשאלות הזמן, סימן מד).

⁸ המהר"ם מגוטנברג: "ושוב יקראו נשים... היכן דלא אפשר יידחה כבוד הציבור משום פגם כהנים"; ר' יעקב עמדן: "במקום שאין שבעה הבקיאים לקרוא ויש אשה בקיאה"; ר' יוסף קארו: "הכל עולים למניין שבעה אפילו אשה אפילו קטן"; הגאון ר' דוד פדרו: "שבע"פ שאמרו אישה לא תקרא בתורה מפני כבוד הציבור, מכל מקום אם עלתה לא תרד, הואיל ומן הדין עולה היא למניין שבעה".

ובאלימות פיסית כמו גם ניסיונות חקיקה בכנסת ישראל האוסרים עליהן כיום פרקטיקות דתיות אלו ברחבת הכותל המערבי.

הסיבות להתנגדות החרדית החריפה נוגעות במישורים שונים:

א. השתתפותן הגדלה של נשים בטקסים הדתיים עלולה ליצור טשטוש מסוים של הגבולות בין הזרמים השונים ביהדות. תופעה זו היא חריגה בוטה מההתנהלות הפוליטית האורתודוקסית המקובלת.

ב. הטראומה ההיסטורית שחוותה היהדות האורתודוקסית עקב הופעתה של היהדות הרפורמית לפני כשלוש מאות שנה. תנועה זו יצרה שינויים מרחיקי לכת בהלכה ובמנהגים, בבית הכנסת ובסדרי התפילה. האורתודוקסיה מנגד הגיבה בהתבצרות ובהסתגרות. החתם סופר הכריז כי "חדש אסור מן התורה" ובכך הפך את שימור המנהגים הקיימים, גם אם אינם נובעים מההלכה, לערך בפני עצמו. האידיאולוגיה שהתגבשה היא הסתגרות טוטאלית ואנטי מודרנית.

ג. הפחד מערעור המבנה המסורתי פטריארכלי הקיים, החלוקה הדיכוטומיה המסורתית בין המינים. ביהדות האורתודוקסית קיימת חלוקה ברורה: הגבר מייצג את הקודש והאישה את החולין. ניסיונות נשיים לקיים מצוות גבריות מערער על סדר מובנה זה ומאיים על השליטה וההירארכיה הגברית (קהת, 2003 ; רוס 2007).

בשנים עברו לא שימש הכותל כבית כנסת, דבר אשר הקנה לו מקום של חשיבות בקרב נשים יהודיות לאורך השנים. בעוד שבבתי כנסת נשים נדחקו מזירת התפילה המרכזית, באתרים הקדושים ובהם הכותל הן זכו למעמד שווה לזה של הגברים. נשים שנבצר מהן לקחת חלק בלימוד תורה או בתפילה בציבור, מצאו מקום של שוויון במקום הקדוש.

הכותל היה האתר הקדוש ביותר והנגיש ביותר לתושבי ירושלים ועל כן היווה מקום שנשים הרבו לפקוד אותו, להתפלל לידו. עדויות מצביעות על נשים אשר דאגו לנקיון המקום ולרווחת העולים לרגל והמתפללים.

הכותל ואתרי קודש אחרים נתייחדו בכך שלא נערכו בהם טקסים מחייבים והתקיימו בהם סדרי תפילה מיוחדים. לכותל ולמקומות חשובים אחרים חוברו תפילות מיוחדות שיצאו בקונטרסים כגון "תפילה אצל הכותל המערבי" ביידיש ובלדינו. העובדה שהם תורגמו ופורסמו ביידיש ובלדינו מעידה על השימוש הרחב שנעשה בהם ובמיוחד על ידי נשים (שילה, 2007). כך נשמרה החלוקה הדיכוטומית בפולחן הדתי בכותל המערבי בין הפרקטיקה הגברית של תפילה וקריאה בתורה לבין הפרקטיקות הנשיות הדתיות בפולחן אשר באו ידי ביטוי באמירת קינות בכותל ובדאגה לנקיון המקום ורווחת העולים לרגל. אלו היוו חיזוק התפקיד הנשי המסורתי.

החל מן המאה הי"ט החלו היהודים לארגן את מרחב הכותל לצרכיהם והובאו: כסאות, שולחנות, ספרי תורה ותשמישי קודש שונים, ורחבת הכותל עוצבה כבית כנסת. שחרור הכותל במלחמת ששת הימים נתפס כאירוע היסטורי מכונן בחברה הישראלית-יהודית "והוא אפוא האירוע ההיסטורי המייצג את המעשה הנחשב, האסרטיבי באשר הוא- את הניצחון במלחמה, האקט הגברי האולטימטיבי" כדברי שקדיאל (2004:297).

מיד לאחר שחרור הכותל ועם סיום המלחמה, בשנת 1967, הפך הכותל לאתר לאומי ממלכתי ומקום לפעילויות ממלכתיות. טקסי יום הזיכרון והשבעת חיילי צה"ל נערכות בו באופן קבוע. אולם בפעילויות ובאירועים השונים המתרחשים בכותל, בין אם דתיים ובין אם ממלכתיים, הנשים משתתפות בהם כצופות בלבד, מאחורי המחיצה. הן אינן חלק מן החוויה אלא נמצאות בשוליה (נצן-שפטן, 2011; שקדיאל 2004).

נשות הכותל הינן קהילה נשית הנאבקת לשוויון בפולחן הדתי היהודי. מאבקן הוא מול המונופול החרדי כפי שהתקבע במרוצת השנים השולט כיום בזירת הכותל המערבי וכופה את המבנים הפטריארכליים ויחסי הכח המגדריים שבו על הציבור כולו על זרמיו השונים. קהילת נשות הכותל מערערת על תפקידן ומעמדן המסורתי של נשים בכותל כפי שהתקבעו במסורות של מאות בשנים. הן מאתגרות את החלוקה הדיכוטומית כפי שהתקבעה בה נשים ממוקמות במרחב הפריפריאלי והשולי המשעתק את תפקידן השולי בהווה הממלכתית-דתית.

פעילותן של נשות הכותל מאתגרת את הגדרת מרחב הכותל בשני מישורים משיקים הקשורים זה בזה: הן מערערות על ההגמוניה הגברית בכותל ועל ההגמוניה החרדית-אורתודוקסית בו. מודל הכח של פוקו טוען כי משטרים או מוסדות דכאניים מפעילים את שליטתם בחברה תוך שימוש במנגנונים שונים. לטענתו אנו נתונים תחת רשתות של כח הפרושות על כולנו ושולטות בנו אך אנו לא מבחינים בהן היות והפנמנו את יחסי הכח והם נדמים בעינינו כ"טבעיים" ו"לגיטימיים". לטענת פוקו הכח מפוזר בחברה ואינו מונוליטי וניתן לזהות יחסי כח בכל אינטראקציה, למעשה בכל טווח היחסים שבין בני אדם מעורב כח ונקבע מקומו של הפרט בתוך ההירארכייה. מצב זה מייצר חוסר יציבות וניתן לערער על הכח ולהתנגד לו (מילס, 2005 ; Foucault, 1995).

בורדייה מסביר את האופן בו פועלת השליטה בתביעת המושג "אלימות סמלית". המושג מציין שהנשלטות היא לא בחירה חופשית אלא כפייה חיצונית. התואר "סמלית" מבקש לתאר הן את אפייה הלא חומרני של אלימות זו והן את הממד השרירותי שלה. השליטה מתבססת על "קונפורמיזם לוגי", ההסכמה על הסדר הקיים טמונה בקטגוריות הקליטה וההערכה של העולם ובקטגוריות המיון המשותפים לשולטים ולנשלטים. הקטגוריות מתבססות על ניגודים בינאריים מתוך תפיסה אנדרוצנטרית, החלוקה היא על פי המימדים של גברי- נשי ובהתאמה בינה- אינטואיציה, אינטליגנציה- רגש וכו'. לכן הזהות הנשית היא זהות שלילית המוגדרת על פי מה שמבדיל אותן מהגברים, על-פי התפיסה הגברית. קטגוריות אלו אינן טבעיות אלא הן תוצר חברתי המשקף את המבנה החברתי הן עברו תהליך נטורליזציה עד כי הן נדמות, הן בעיני השולטים והן בעיני הנשלטים, כברורות מעליהן. קטגוריות אלו מועברות בתהליך החברות ויעילותה של האלימות הסמלית בכך שהיא מוטמעת בהביטוס.⁹ עוצמתה של ה"אלימות הסמלית" מתגלה במידה בה מפנימים הנשלטים את קטגוריות השיפוט של השולטים. היא מנציחה את עצמה היות ולא מתקיימת הכרה בשרירותיות שבשליטה, היא נתפסת ונחווית כלגיטימית והשליטה מופנמת על ידי הנשלטים. הנשלטים מפנימים למעשה את יחסי השליטה ובכך לוקחים חלק פעיל בשעתוקם (בורדייה 2007).

בפרק זה סקרנו רקע תיאורטי הדן בביטויים המרחבים של תפיסות אנדרוצנטריות. תפיסת עולם אנדרוצנטרית מאפיינת את היהדות האורתודוקסית ובאה לידי ביטוי במנהגים ובנורמות חברתיות אשר השתרשו ביהדות לאורך השנים. נורמות חברתיות אלו מוחלות על המרחב הציבורי, הקדוש ולפיכך מקומה ה"טבעי" של האישה היהודייה הוא פריפריאלי. בפרק הבא נתאר את שדה המחקר והמתודות המחקריות בהן השתמשנו.

⁹ "מושג הביטוס כולל את הדיספוזיציות, כלומר סכמות הפעולה, החשיבה והשיפוט- הגמישות במידה כזו או אחרת- המעצבות את ראיית העולם ואת ההתנהגות באופן פעיל" (בורדייה, 2007: 12)

מתודולוגיה

במסגרת הסמינר העוסק ודן ב"קהילות עכשוויות" בחרנו לעסוק בקהילת נשות הכותל. קהילת נשות הכותל הייתה זרה לנו, ולפיכך נכנסו אל השדה ללא ידע מקדים, למעט דיווחים מועטים אותם שמענו באמצעי התקשורת. בפרק זה נתאר את שדה המחקר והמתודות המחקריות דרכן התוודענו לקהילה ובעזרתן בחנו ולמדנו אודותיה.

עבודה זו מבקשת לעסוק במרחב הגיאוגרפי בו פועלות נשות הכותל תוך ניסיון להגדיר את המאבק המתלווה לפעולתן.

מחקר זה הוא מחקר איכותני העושה שימוש במתודולוגיות של ראיונות, תצפיות ותיעוד ויזואלי. נשות הכותל מגדירות עצמן כקהילה אך למעשה נפגשות יחד רק פעם בחודש, בכל ראש חודש, לתפילה משותפת בכותל המערבי. הקשר הרציף עם בנות הקהילה נשמר דרך ה-News letter החודשי ודרך עדכונים בדף הפייסבוק. כמו כן מתקיימים לעיתים מפגשי עיון ותרבות. במהלך ששת החודשים בהם נערך המחקר התקיים מפגש אחד של הקהילה בסינימטק ירושלים ובו הוקרן הסרט "מקצה לקצה", "Fringes"¹⁰, העוסק בקהילות יהודיות אלטרנטיביות בישראל ובארצות הברית ולאחריו התקיימה שיחה אודות נשות הכותל עם בימאית הסרט. כמו כן הצטרפנו ל"חמ"ל", לפגישת הנהלה של הצוות הבכיר בקהילה, שנפגש מיד לאחר תפילת ראש חודש על מנת לשחרר הודעות רשמיות לעיתונות, לסכם ולהסיק מסקנות מהתפילה שהתקיימה לגבי התנהלות העתידית. ליווינו את קבוצת נשות הכותל במשך כשישה חודשים במהלכן קיבלנו את ה-News Letter, התעדכנו בפייסבוק, הגענו למפגשיהן והתלווינו לתפילות ראש החודש בכותל המערבי מדי חודש בחודשו.

במהלך המחקר ראיינו ראיונות עומק נשים שממלאות תפקידים שונים בקהילתן: יעל: בת 59, ילידת ירושלים. למדה בארצות הברית. מעמודי התווך של הארגון ומכהנת כיו"ר נשות הכותל. היא ממתוות דרכי הפעולה וממובילות הפעולות המשפטיות והגשת הבג"צ השונים לאורך השנים. היא חברה בקהילה מראשית דרכה ואקטיביסטית לאורך כל הדרך. במהלך המאבק נעצרה פעמים רבות על ידי המשטרה.

ד"ר דבורה: ילידת אוטווה קנדה בת למשפחה אורתודוקסית. עלתה לארץ בשנת 1986. כבר מגיל צעיר ניסתה ללמוד ולקחת חלק בפולחן היהודי בבית הכנסת הקהילתי אך נדחתה

---

¹⁰ <http://www.jer-cin.org.il/webSite/modules/films/film.aspx?showid=11567>
<http://www.youtube.com/watch?v=pVRqgKeHnqo>

במאמציה אלו. גישה זו הובילה אותה לקחת חלק פעיל בכנס הבינלאומי הפמיניסטי היהודי הראשון שנערך בירושלים בדצמבר 1988 ובסופו עלתה קבוצת נשים לתפילה בכותל. היא מאלו אשר פעלו למיסוד האקט וליצירת קהילת נשות הכותל.

כיום מנהלת את "YTheater" - במה לאזרחות - תיאטרון ערבי-יהודי. כמו כן כותבת ומפרסמת ספרים ומחקרים העוסקים ביהדות ובקשריה עם ארץ ישראל. קיימנו עמה שני ראיונות. מגי: ילידת טוניס. עלתה לארץ בשנת 1962. עובדת כעיתונאית וחברה בנשות הכותל ומתנדבת בהנהלת הארגון.

חברה בארגון המשקם נשים פגועות נפש באמצעות אמנות. כמו כן לוקחת חלק בפעילות של תנועת "תיקון" שהיא תנועה אידאולוגית שמטרתה להכניס תיקון לשיח היהודי ולערכים היהודים בשיח הישראלי.

שילה: בת 32. ילידת ניו-ג'רסי בארה"ב. עלתה לארץ בשנת 2004. מתגוררת כיום בבאר שבע. עבדה למען שינוי חברתי בארץ במסל"ן – מרכז סיוע לנפגעות ונפגעי תקיפה מינית בנגב, הבית הפתוח לגאווה וסובלנות בירושלים והאיגוד העולמי ליהדות מתקדמת. כיום עובדת בעמותת נשות הכותל כמנהלת הדוברות והתקשורת החברתית. קיימנו עמה שני ראיונות. שאנון: בת 20. סטודנטית בהיברו יוניון קולג', סינסניטי, לומדת הסמכה לרבנות. במסגרת הלימודים מגיעים התלמידים לשנת לימודים אחת בישראל בהיברו יוניון קולג' בירושלים אשר הסתיימה במאי ואז חזרה לארה"ב להמשך לימודיה. היא נציגת הסטודנטים. קיימנו עמה שני ראיונות.

דניאל: ילידת פריס, עלתה לארץ בגיל 10. גדלה במשפחה אולטרה אורדוקסית. עלתה לארץ בגיל 10. כיום מתגוררת במבשרת ציון. אמא ל-3 ילדים, חיה עם בן זוג ולו 4 ילדים. סיימה השנה לימודי רבנות קונסרבטיבית במכון שכטר. עובדת בארגון נשות הכותל, בתחום חינוך ומדיניות ציבורית, מקיימת ומחזקת את התכנים ההילכתיים, מקיימת ימי חינוך ועיון והרצאות בנושאים אלו. במהלך התפילות משמשת כשליחת הציבור.

לילי: ילידת דרום אפריקה עלתה לארץ בגיל 5. גדלה במשפחה אתאיסטית. בעבר דוברת ומנכל"ית של שדולת הנשים, לאחר מכן ניהלה את המרכז לפלורליזם יהודי.

במשך 5 שנים תפקדה בתור סגנית האיגוד הלאומי ליהדות מתקדמת וניהלה את בית שמואל. ניהלה מחקר להיתכנות קידום נשים בספרה הציבורית-מרכז המחקר הוקם במכון ואן ליר. ב-2008 התבקשה להקים את פרויקט עמותת "קשר", הפרויקט היה קיים בחבר העמים – פרויקט של העצמה נשית יהודית ואקטיביזם בשנת 2008 התבקשה להצטרף לארגון נשות הכותל ועובדת כיום כיו"ר הקהילה.

בנוסף לראיונות העומק, במהלך התצפיות נפגשנו ושוחחנו עם נשים שונות חברות הקהילה ושמענו את חוות דעתן על ההתרחשות ועל הקהילה עצמה.

במהלך כל המפגשים השונים, התצפיות והראיונות ידענו ושיתפנו את הנשים השונות בנושא המחקר ובמטרותיו.

בראיונות השונים חלקנו תהיות ורעיונות שונים אשר עלו מתוך שטף המידע אליו נחשפנו. כמו כן קיבלנו עזרה בהבנת הפן המשפטי והדרך הפתלתלה של הגשת הבגצ"ם השונים. קיימנו כשש תצפיות בתפילות ראשי החודשים ניסן, אייר, סיון, תמוז, אב ואלול. כצופות במהלך התפילה עסקנו בעיקר בתיעוד ויזואלי הכולל סרטים ותמונות. כמו כן כמתצפתות ניסינו לעקוב אחר מהלך התפילה ולהצטרף לקבוצת הנשים באופן אקטיבי יותר. לאחר כל תצפית כתבנו יומן תצפית ובו תיעוד של רצף האירועים. לעיתים סנכרנו את התצפית עם התמונות השונות על מנת להבין טוב יותר את מהלך העניינים. במספר תצפיות תיעדנו את ההתרחשות עם שתי מצלמות שונות כדי לקבל תמונה רחבה יותר ונקודות מבט שונות על ההתרחשויות.

בסיום כל תצפית ערכנו טיוטות תרשימים של מיקום התפילה וההתנהלות בשטח. בחומרים אלו השתמשנו בעת הצגת הנושא בכיתה ונחזור ונשתמש בהם גם בעבודה זו ככלי מהותי בהבנת ההתנהלות במרחב.

תיעוד ויזואלי: במהלך תפילות ראש החודש נאסף אצלנו חומר רב הכולל תמונות וסרטים המתעדים את המפגשים. בנוסף תיעדנו ארטיפקטים שונים החל מתשמישי קודש וכלה ב"ממים" באינטרנט העוסקים בקהילה. כל התמונות בעבודה זו צולמו על ידינו, אלא אם נכתב אחרת.

שאלת הפרטיות של המרואיינות עלתה פעמים רבות בעת סקירת החומרים וכתובת העבודה. היות ומאבקן הוא מאבק מתוקשר ונציגות הקהילה ופעילות הוועד מתראיינות באמצעי המדיה השונים קשה לנו לטשטש את זהותן. כמו כן אספנו חומר עיתונאי רב במהלך המחקר ואנו מצטטות ממנו מספר פעמים תוך הפניה נאותה למקור. גם בתיאור המרואיינות מצוינים התפקידים בהן הן נושאות. בצורה זו לא ניתן לשמור על חיסיון הפרט. למרות זאת, לאחר התלבטויות רבות, בחרנו להחליף את שמותיהן בשמות בדויים כהגנה על פרטיותן. מי שבקיא במקרה יזהה את חלקן.

במהלך העבודה יעשה שימוש בחומר עיתונאי והדברים ינתנו במדויק בשם אומרם.

בפרק זה דנו בשדה המחקר, בכלי המחקר והצגנו את המרואיינות מקרב הקהילה. בפרק הבא יוצגו הממצאים כפי שנאספו במהלך המחקר תוך סקירה ודיון.

ניתוח ממצאים

בפרק זה נציג ונדון בממצאים אשר נאספו בשדה המחקר. הממצאים אוגדו ואורגנו במספר ת'מות מרכזיות אותן אבחנו במהלך העבודה.

א. "אנו נותנות באהבה רשות זו לזו להקדיש ליוצרנו כל אחת על פי דרכה ואמונתה"¹¹

קהילת נשות הכותל אינה מזהה עצמה עם זרם ספציפי ביהדות והינה קבוצה מעורבת של נשים אורתודוקסיות, קונסרבטיביות ורפורמיות, אשר מתאספות לתפילה בכותל בכל ראש חודש עברי. בתפילתן קוראות נשות הכותל מתוך סידור מיוחד אשר הוציאו בהוצאה עצמית עבור בנות ובני קהילתן. למרות שנשות הקהילה מקיפות את קשת הזרמים ביהדות בתפילתן הן שומרות על הכללים של התפילה בגבולות ההלכה האורתודוקסית. בהיותן קבוצה מעורבת הדוגלת בפלורליזם, בתפילתן הן פועלות ליצירת מקום לכל המנהגים והנוסחים השונים של התפילה, על-פי הזרמים השונים.

בראיונות הזכר פעמים רבות הסידור, ייחודו של הסידור הקהילתי וחשיבותו לבנות הקהילה. ניתן ללמוד זאת מהראיונות הבאים:

מגי מעידה כי:

הסידור של נשות הכותל הוא סידור מאוד ייחודי, הוא יצירה משמעותית מבחינתנו.

גם יעל מתייחסת אל הסידור וטוענת:

בעיני ההישג הגדול זה הסידור שערכנו, הסידור מאחד אותנו.

גם לילי מעידה על כוחו של הסידור:

את הסידור עצמו לקח לנו הרבה זמן לעשות, הרי על הסידור להיות מקובל על כולן.

עשינו מהדורה ראשונה, שניה ועכשיו עובדים על השלישית. מה שכל כך יפה בזה,

כולן מתפללות והן בדיוק באותו עמוד, כולן משתתפות ונמצאות באותו מקום, חייבות

להיות בקיאות. יש עמוד עברית ועמוד מקביל התרגום באנגלית. הסידור גיבש אותנו

קבוצה שכולנו יכולות להתפלל באותו העמוד יש בזה אלמנט מאוד מגבש ומאחד.

דוגמאות אלו ממחישות את חשיבותו של הסידור ככלי המגבש את הקהילה. ייחודו של הסידור מעיד מבחינת המראיינות על ייחודיות הקהילה.

היות והסידור משותף לנשים מהזרמים השונים, לנשים אורתודוקסיות קיימת בעייה הלכתית

בזמן קריאת "דברים שבקדושה"¹². קריאת "דברים שבקדושה" דורשת קריאה במניין, על פי

ההלכה מניין הוא תמיד גברי. על מנת להתמודד עם סוגיה זו אם נמצאות בקהל בזמן תפילת

ראש חודש חזנית ותשע נשים נוספות המבקשות לומר את התפילות הדורשות מניין הן

¹¹ מתוך סידור נשות הכותל: תפילה לנשות הכותל מאת רחל שילה יסקוב. עמ' 76.
¹² תפילות הנאמרות במניין בלבד כאמירת "קדיש", "קדושה", "ברכו" וברכות עלייה לתורה.

מוזמנות לעשות זאת. נשים שאינן מעוניינות להיספר למניין "מוציאות עצמן מנטלית או פיסית מן הקבוצה"¹³.

מגי הייתה מן הנשים אשר לקחו חלק בעריכת הסידור החדש והיא רואה בו הישג אדיר. אזכור עריכת הסידור הפלורליסטי עלה פעמים רבות הן בראיון איתה והן במפגש בסינימטק שדן בקהילה:

סידור התפילה שנכתב מתאים לנשים מהזרמים השונים. הן "נותנות רשות זו לזו באהבה ובידידות", האורתודוקסיות הולכות אחורה ונותנות לקונסרבטיביות ולרפורמיות לומר את התפילה, שהן לא אומרות. אין עוד דבר כזה בישראל, אין עוד דבר כזה ביהדות.

כך הסידור מתייחס למרקמה של הקהילה, שהינו מדגוון מאוד ואינו אחיד. הסידור מתווה לא רק את נוסח התפילה אלא גם את ההתמודדות עם המנהגים השונים הנפוצים בזרמים השונים ביהדות אליהן שייכות נשות הקהילה.

בזמן התצפיות לא ראינו פיסית נשים הולכות אחורה בזמן זה. לכן אנו מסיקות כי נשים אורתודוקסיות בוחרות בשלב זה "להוציא עצמן מנטלית מן הקבוצה".

בעת הראיון עם שילה היא מתייחסת לפן הפרודוקטיבי של הסידור והפיכתו למוצר שניתן לקנות ובכך לממן את פועלן ומאבקן תוך שמירה על עצמאות כלכלית:

[אנחנו] משתדלות בכלל למכור דברים זה עדיף מאשר להתחנן לכל שקל [...] אנחנו מנסות לגייס כסף גם ממכירת המוצרים שלנו, טליתות, סידורים שלנו ועוד מעט יהיו לנו גם טי-שרטים שאנחנו נעשה במיוחד ונמכור.

כך הסידור הופך לכלי בידי הקבוצה לגיוס כספין אשר יאפשרו את המשכיותה.

היות והתפילה צריכה להיות מקובלת גם על הנשים האורתודוקסיות נשות הכותל מבקשות להתפלל ב"עזרת הנשים". הן אינן קוראות לתפילה "שווינונית" או "מעורבת" כפי שקוראות התנועות המסורתיות, הקונסרבטיביות והרפורמיות. הגברים שמלווים את הקבוצה מתפללים גם הם מתוך הסידור, לא בעזרת הגברים המסורתית, אלא ברחבה האחורית המופרדת בגדר מעזרת הנשים. בתפילות ראש חודש אייר, אב ואלול נכפתה על נשות הכותל תפילה מעורבת היות ונערות סמינר חרדיות מלאו בכוונה תחילה את עזרת הנשים עד אפס מקום כדי לא לאפשר לנשות הכותל להתפלל בה. אי לכך נשות הכותל

¹³ מתוך ההקדמה ובדברי ההסבר לסידור.

התפללו במתחם אחד משותף עם הגברים התומכים בהן, אך נשמר המנהג המנחה את הקהילה והתפילה הונהגה בידי שליחת הציבור. במהלך התפילות נעשה שימוש פיסי רב בסידור והוא הונף פעמים רבות בידי כל נשות הקבוצה כדגל וכסימן לנוכחותן. עם הרמת הסידור הן "מגדילות את נפחן" ויוצרות נראות גדולה יותר שלהן במרחב לאחר שהכוחות השונים, המשטרה, הגברים החרדים ובנות הסמינר פועלים לצמצומן ולדחיקתן ממרחב התפילה בכותל. הנפת הסידור מתבצעת תוך קריאות עידוד ושמחה. כפי שניתן לראות בתמונה, מראש חודש אב, בנוסף לסידורים המונפים, בצידה השמאלי של התמונה, מישהי מרימה ידה ומסמנת "V", סימן הניצחון. בהנפת הסידורים יש מפגן נוכחות והכרזה על ההמצאות והקיום במרחב, ולאור המאבק המתמשך על מקומן יש בתפילתן גם מימד של ניצחון.

הסידור מהווה עמוד תווך משמעותי בתפילה והוא מסמל את מאבקן של נשות הכותל לפלורליזם דתי. הן, הדוגלות בקבלה והכלה של זרמים שונים ביהדות לתפילה משותפת, מיישמות אידיאלים אלו הלכה למעשה ומוכיחות כי איחוד הוא אפשרי והוא תלוי, ברצונן הכן של המתפללות, כפי שמספרת יעל בראיון בעיתון "הארץ":¹⁴

אני מחויבת לחבורה הזאת. אין בישראל עוד חבורה כזו, שמתפללת ביחד, מכל הזרמים. הן האחיות שלי.
בוועדה בכנסת¹⁵ אמרה יעל:

אנחנו קבוצה מכל הזרמים. כל אחת מאתנו שייכת לבית כנסת מזרם אחר. הצלחנו במשך 24 שנה, וזה אחד ההישגים הגדולים של הקבוצה שלנו, שאנחנו מראות שאפשר ליצור קהילה מרפורמים, קונסרבטיבים ואורתודוקסים ביחד. ניתן. אנחנו

¹⁴ <http://www.haaretz.co.il/magazine/ayelet-shani/1.1918724>

¹⁵ פרוטוקול מס' 9, משיבת ועדת הפנים והגנת הסביבה ופרוטוקול מס' 5 משיבת הוועדה לקידום מעמד האישה, יום שלישי, כ' באייר התשע"ג (30 באפריל 2013), שעה 11:00. על סדר היום: הסדרי התפילה בכותל המערבי

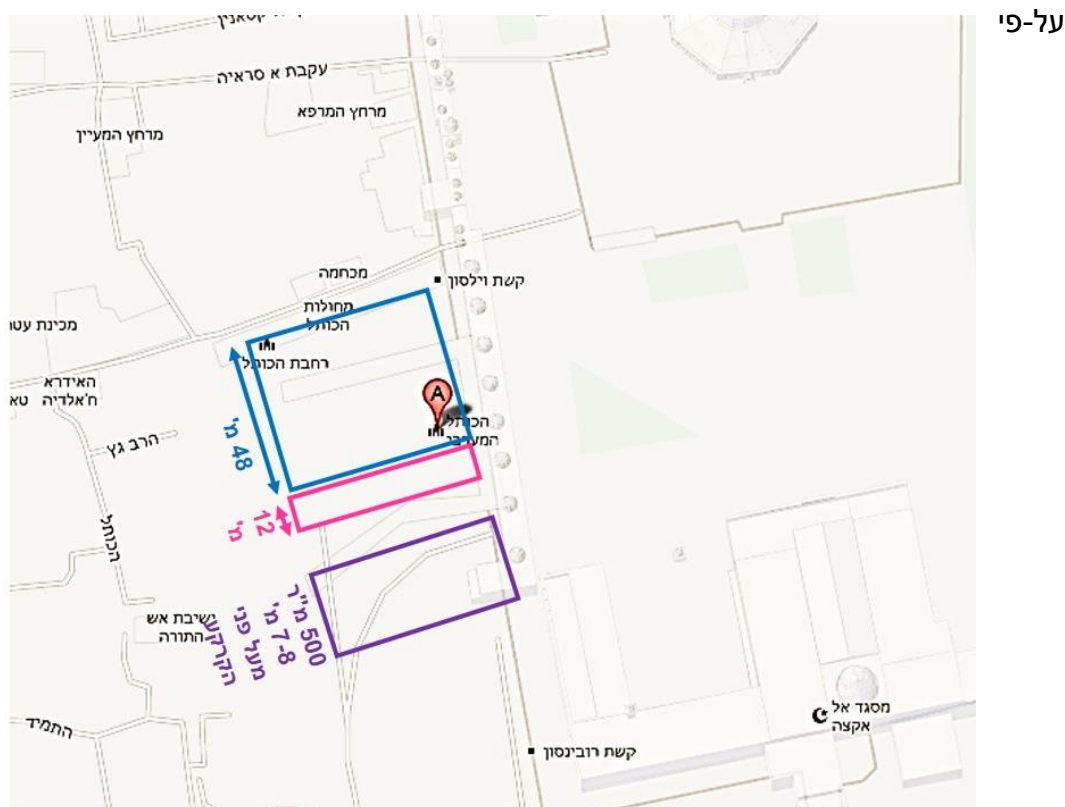
הקבוצה היחידה בעולם שמתפללת ביחד מכל הזרמים. אנחנו הקבוצה היחידה בעולם שהצליחה לכתוב סידור משותף לכל הזרמים.

דוגמא זו היא המחשה נוספת לכך שהסידור נתפס כמסמל את הקהילה. הקהילה הפלורליסטית יצרה סידור המשקף רב גונית זו. ייחודו של הסידור, הן בתוכן והן בהיותו יחיד, הינו מושא לגאווה קהילתית.

למרות שמאבקן של נשות הכותל זוהה פעמים רבות בתקשורת ובקרב הציבור הישראלי כזהה למאבקן של הקהילות הרפורמיות והקונסרבטיביות, הקהילה מדגישה את ייחודן, את הרב גונית שבקהילה עצמה. הסידור שהוציאו יחד וממנו הן מתפללות בכל כינוס ראש חודש מוציא רעיון זה לפועל.

התנגדותן הנחרצת ל"מתווה שרנסקי" ממשיך את מאבקן לשמור על ייחודן כקבוצה פלורליסטית המקבלת על עצמה את מגבלות ההלכה.

בתאריך ה 10 באפריל 2013, בניסיון להגיע לפשרה בנושא תפילת נשים בכותל, הציע יו"ר הסוכנות היהודית נתן שרנסקי מתווה חדש לרחבת הכותל, ליצור רחבת תפילה נוספת, "רחבה שוויונית", באזור קשת רובינסון, בגן הארכיאולוגי על-שם דוידסון.

התוכנית תוקם רחבת עץ שתשתרע על פני 500 מטרים רבועים ותוגבה מעל השרידים הארכיאולוגיים באמצעות קורות פלדה בגובה 8 מטרים מעל הקרקע.

המתווה ממשיך את החלטת בג"צ משנת 2003 להכשיר שטח תפילה בחלקו הדרומי של הכותל המערבי. בעקבות ההחלטה הוקמה ברחבה מרפסת קטנה. מתווה שרנסקי מבקש להרחיב מרפסת זו ולהכילה על כל השטח.

קשת רובינסון שימשה כמקום התכנסות לנשות הכותל לקריאה בתורה עד לראש חודש אייר בו בקשו נשות הכותל להתפלל בעזרת הנשים לאחר פסיקתו של השופט חיים סובול מבית הדין המחוזי בירושלים מיום ה 25 באפריל 2013 המתירה להן לעשות זאת.

פסיקת בג"צ זו מעקרת למעשה את הצורך ב"מתווה שרנסקי" היות והותר לנשות הכותל להתפלל בעזרת הנשים, דבר שעוד לא הצליחו לקיים בשל קשיים רבים המוערמים עליהם. מתווה שרנסקי מתעלם למעשה מהייחודיות של קהילת נשות הכותל ופונה לקהילות הקונסרבטיביות והרפורמיות. נשות הכותל, בשל הרכבן המיוחד, אינן מעוניינות ב"רחבה שוויונית" בה יתפללו גברים ונשים יחד ללא הפרדה סמלית. הן מבקשות להתפלל על פי ההלכה האורתודוקסית אשר אינה מתירה עירוב זה.

ב 9 באפריל 2013, בערב בו יודעו נשות הכותל על ההצעה נערך הראיון הראשון עם שילה ההמתנה להצעה הייתה דרוכה והן חיכו לה בקוצר רוח תוך ידיעה "שמשהו גדול יהיה" כפי ששילה. אמרה לנו. אך למחרת, עם פרסום המתווה בתקשורת, הבנו את גודל האכזבה של נשות הכותל.

יעל מצוטטת בידיעה בעיתון "הארץ" מיום ה 1 במאי 2013:¹⁶

"אנחנו מברכות על מתווה שרנסקי, הוא מהפכני ושאפתני, אבל הוא לא רלוונטי לגבנו"

גם בראיונות אחרים התייחסו המרואיינות השונות לתוכנית "מתווה שרנסקי" באכזבה גדולה ממידת הבורות שמגלה התוכנית להרכבה המיוחד של הקהילה:

דבורה: אני חושבת ששרנסקי לא מספיק מבין את זה, הייתה בינינו בסה"כ פגישה אחת, ככל הידוע לי עד היום הוא לא היה בכותל בתפילת ראש החודש שלנו.

מגי מתייחסת לחוסר ההבנה לגבי אופי ומהות תפילת ראש החודש:

שרנסקי צדק שהכותל הינו גן לאומי, הוא כבר לא אתר ארכיאולוגי. אבל הוא לא הבין אותנו ממש. תפילת ראש חודש זו תפילה שמחה זה חג, זהו חג של הנשים. אנחנו אומרות "הלל", אני צריכה להתפלל תפילה שמחה ולומר "הלל" ולראות את האבנים של הר הבית? זה כמו להתפלל בבית קברות! יש פה גם בורות, חוסר הבנה. אני אתפלל הלל ליד האבנים שמסמלות את חורבן בית המקדש בתפילת הלל כל כך שמחה?

מגי מתייחסת למתווה שרנסקי בכעס רב גם בערב שנערך בסינימטק:

ההתרחשות של החודש האחרון, מתווה שרנסקי, זו עזרה שלישית שתשרת את הזרמים הלא אורתודוקסים. אבל נשות הכותל זו קבוצת נשים אורתודוקסיות, רפורמיות וקונסרבטיביות. הקבוצה קיבלה את ההגבלות של ההלכה במסגרת אורתודוקסית. הקבוצה ייחודית, קבוצת נשים.

¹⁶ <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.2008505>

מכאן שמתווה שרנסקי המבקש לענות על צרכי הקהילה נכתב מתוך חוסר הבנה לייחודה של הקהילה ומאפייניה. בורות זו גרמה לכך שמתווה שרנסקי אינו מהווה תשובה ראויה עבור נשות הכותל ולכן התקבל באכזבה ובתסכול גדולים.

פעולתן של נשות הכותל הינה פעולה פמיניסטית אל מול הפטריארכיה היהודית תוך דרישה ליצירת זהות דתית נשית שוויונית במסגרת הדת האורתודוקסית ולא באמצעות המרתה ליהדות הקונסרבטיבית או הרפורמית (רדאי, 2008).

רעיון זה מבטא לדעתנו את מושג ה- Sisterhood כפי שהוא נתבע בשיח הנשי-פמיניסטי. Sisterhood, אחוות נשים, באה לסמן ולבטא את הקשר הייחודי בין נשים אשר אינן קשורות זו לזו (קרבת דם או משפחה) אך חולקות מכנה משותף היוצר ביניהן זהות ואחוה. השיתוף ביניהם יכול להיות על בסיס דמיון אידיאולוגי, השתתפות בתנועה נשית מסוימת, או ההכרה באיכות נשית ייחודית שמקורה במהות הנשית.

נשות הכותל לוקחות חלק באקטיביזם הפמיניסטי הדתי והן מנהלות את מאבקן לשוויון בתוך מסגרת ההלכה היהודית האורתודוקסית. הן בוחרות שלא להתפלל בקבוצה מעורבת, נשים וגברים יחד, אלא בעזרת הנשים בכותל. הן אינן מבקשות להתפלל במניין והן אינן קוראות תפילות המחייבות מניין. בנוסף הן בחרו להדגיש את הפן הנשי היהודי ולכן נפגשות מדי ראש חודש, זמן משמעותי עבור נשים בתפיסה היהודית¹⁷ (רדאי, 2008 ; שקדיאל, 2005).

---

¹⁷ ישנה זיקה חזקה בין נשיות ובין ראש חודש הנובעת מן המסורות המספרות כי נשים לא השתתפו בחטא העגל ולפיכך זכו בחג המוקדש להן בלבד. נהוג היה כי נשים אינן עובדות ואינן עוסקות במלאכות הבית בראש חודש. כמו כן ראש חודש, "חג הלבנה" מקושר לנשיות במובן ההתחדשות המחזורית.
<http://womenofthewall.org.il/rosh-chodesh/what-is-rosh-chodesh/>

ב. גדר ההפרדה

1. "הפרדה לא הדרה"

החל משנת 2011 עוקב ומדווח "המרכז הרפורמי לדת ומדינה"¹⁸ אחר הדרישות להדרת נשים וההגבלות על נשים במרחב הציבורי. בראיונות השונים עלתה סוגיית ההדרה פעמים רבות כאשר הדרת נשים בתפילות ברחבת הכותל נחשבת כ"אם כל חטאת".

שילה: הדרת נשים התחילה בכותל כשעשו מחיצה. אחרי זה כבר היו כניסות נפרדות, ואז כבר באו אוטובוסים וקווי מהדרין, אנחנו מאמינות שפה זה התחיל והאנשים בישראל אפשרו את זה ופה זה גם צריך להיגמר, זה העתיד שלנו! [...]. אין מרחב לנשים להתפלל בציבור, העניין של המחיצה הוא חדש לגמרי הרי זה רק משנת 1968.

דוגמא זו מחברת ומקשרת בין ההפרדה המודרנית בכותל להדרת הנשים במרחב הישראלי כפי שהתחזקה בשנים האחרונות. ציורים, צילומים וגלויות של הכותל המערבי מהמאה הי"ט מתעדות נוכחות נשית ברחבת הכותל. כפי שניתן לראות בתמונה¹⁹ מתפללים גברים ונשים כל אחד בחלקו בלא מחיצה פיסית ביניהם.

¹⁸ יש קשרים רבים בין המרכז הרפורמי ונשות הכותל. יעל משמשת הן כראש המרכז הרפורמי והן כיו"ר נשות הכותל.

שני הארגונים יושבים באותו הבניין ומתקיימים ביניהם קשרים ענפים בנושאים רבים ומגוונים.

<http://www.datumedina.org.il/index.aspx#UfAR6o30Gzk>

¹⁹ הכותל המערבי, פליקס בונפיס, שנות ה-70 של המאה ה-19. הדפסת חלבון אוסף הקרן למורשת הכותל המערבי.

מגי מספרת על חוויות התפילה שהיא חוותה כילדה ואליה היא כמהה היום:
אני נולדתי בטוניס, באתי ממסורת מזרחית, בבית הכנסת אצלנו בטוניס נשים וגברים
לא ישבו יחד אבל ישבו באותו חלל שהיה פתוח, לא הייתה מחיצה. גבר או אשה היו
עוברים חופשי מצד לצד, נגיד אם מישהי היתה צריכה עזרה עם הילד, פשוט עוברים
ללא הפרעה, זה היה דבר מובן מאליו. העיקרון של תפילה נפרדת בתוך מרחב
משותף- ככה אני גדלתי.

גם במפגש בסינימטק היא שיתפה את הנוכחות בזכרונותיה:

בצפון אפריקה לא היה דבר כזה זרמים ביהדות- כולם היו יהודים שמשתייכים
לאורתודוקסיה באופן זה או אחר. לא הייתה מחיצה בבית הכנסת אלא נשים ישבו
באופן טבעי בצד אחד וגברים בצד השני, אבל כשהיה משהו חשוב- הלכו ודיברו עם
הגברים, זה לא הפריע לאלוהים לשמוע את התפילה.

כיום היא משתתפת בתפילות בבתי כנסת שונים בירושלים אך חשוב לה למצוא בית כנסת
שוויוני:

אני מתפללת בבית כנסת יידיה, בית כנסת אורתודוקסי מודרני- אחד מביתי כנסת
הראשונים בירושלים. הם הנהיגו שם בבית כנסת שוויון לנשים, אולם התפילה הגדול
מחולק לשניים באופן שוויוני, אין חלוקה של חלל קטן וגדול או חלל קידימי ואחורי,
המחיצה קיימת אך היא דקיקה ולא מאוד גבוהה, יש הפרדה אך אין הדרה.
[...]. בשנים האחרונות אני הולכת למניין שנקרא "דגל יהודה" זו קהילה מזרחית
שוויונית, חלק מהם היו שייכים לקהילה הקונס' והם רצו לשמר גם את המסורת
המזרחית. אחת מהמסורות העתיקות יותר היא שלא מתפללים בכלל בבית הכנסת
אלא מביאים את ספר התורה הביתה. שוב, בבית לא יושבים הגברים והנשים ביחד
אבל לחלוטין יושבים באותו חלל- מרחב.

בדבריה של מגי ניתן לשמוע את השאיפה למציאת מקום תפילה שוויוני אשר יכיל אותה ואת
מנהגה כאישה אורתודוקסית. היא אינה מעוניינת להדחק לשולי הטקס והמקום הקדוש אלא
למצוא בו את מקומה כשווה בין שווים.

גם שילה שגדלה והתחנכה בארצות הברית לא הכירה את ההפרדה המשמעותית כפי שהיא
נהוגה בבתי כנסת אורתודוקסים בארץ וברחבת הכותל:

בבית כנסת עליו גדלתי אין נשים מובילות אבל לא הייתה שום בעיה לנשים לקחת
חלק בתפילה, להתפלל ולשיר.

שאנון האמריקאית הגיעה לארץ לשנה אחת בלבד במסגרת הסמכתה לרבנות. בארץ היא
הופתעה מהיחס לתפילה השוויונית כפי שהייתה מורגלת בה:

ליהודייה זה נורא מוזר וקשה להגיע לישראל ולהבין שאת לא יכולה להתפלל בכותל
כמו שאת מכירה ויודעת. הרי ישראל זה הבית שלנו פה אנחנו אמורים להרגיש הכי
בנוח ובטוח, חשבתי שפה זה אמור להיות הכי מקובל, פה אמורה להיות לנו הזכות
המלאה להתפלל. בארה"ב זה אחרת יש הפרדה בין דת למדינה שם יותר פתוח, פה
זה אחרת.

מדברים אלו ניתן ללמוד כי נשים אשר עלו ארצה הופתעו לגלות כי דווקא בישראל, מדינה בעלת רב יהודי בה הדת משולבת בחוקי המדינה, הן אינן זוכות לחופש דת, הן אינן מקבלות מקום שווה בטקס הדתי ולמעשה נאסר עליהן, על-פי חוק, לקחת חלק בתפילה יהודית כפי שהן רגילות מבית.

מגי מסבירה לנו את מקור המחיצה:

המחיצה המוגבהת והגדולה היא מנהג אשכנזי. [...] אני לא נגד, הבעיה נובעת מהגדרת המרחב. הכותל מוגדר כבית כנסת [...]. הוא [רב הכותל] הרחיב את זה לכל רחבת הכותל, הוא השליך את זה לשם, תראו את רחבת הנשים שלישי מגודל הרחבה של הגברים ובלי מחסה למזג אוויר לא טוב.

הצבת המחיצה מנכסת את רחבת התפילה לזרם האורתודוקסי תוך שהיא מכילה עליו חוקי בית כנסת. עם העברת הסמכות והאחריות על הכותל המערבי מידי רשות הגנים הלאומיים למשרד הדתות מונה רב הכותל (נצן-שפטון, 2011). כך החל תהליך התחרדות הכותל אשר שיאו, על פי הארגונים החילוניים והתנועה המסורתית, החל משנת 2000 עם מינויו של הרב רבינוביץ לרב הכותל.²⁰ "רב הכותל והמקומות הקדושים" פועל במסגרת הרבנות הראשית והוא אחראי למתן שירותי דת. כמו כן הוא ממונה על אכיפת "חוק המקומות הקדושים (תשמ"א-1981)". מתוקף סמכות זו הוא קורא לכח משטרתיות ונשות הכותל פגעו בתקנה הקובעת כי "לא ייערך טקס דתי שלא על פי מנהג המקום, הפוגע ברגשות ציבור המתפללים כלפי המקום". מכאן ש"מנהג המקום" נתונה לפרשנותו של רב הכותל.

יעל בראיון למוסף ה"ארץ":²¹

למה בעצם עצרו אותך?

קיימתי טקס דתי בניגוד למנהג המקום הפוגע ברגשות של אחרים. רב הכותל הזעיק את המשטרה.

אבל זה סעיף פתוח לפרשנות, לא? מי יקבע מה פוגע ברגשות אחרים?

לכן עתרנו נגד קרן מורשת הכותל. תפקידו של רב הכותל הוא לקבוע מהו מנהג המקום ולדאוג שהוא יקיים. אני שנים שם כבר. אני מנהג המקום. נשות הכותל הן מנהג המקום, ולעולם לא נהיה מנהג המקום.

יעל מעלה בקטע זה נקודה חשובה, בסמכות רב הכותל לקבוע מה היא התפילה "הנכונה" ו"הראויה" הנקבעת כמובן מהשקפת עולמו החרדית. בכוחו להפעיל סנקציות קשות מול אלו שאינם עונים להגדרות אלו. הארגונים השונים הפועלים לשינוי הסמכות בכותל, ארגונים רפורמים, קונסרבטיבים חילוניים ונשות הכותל, רואים בעייתיות רבה בכך שרב הכותל בהכרח חרדי ומשליט סדר זה בכותל.

²⁰ <http://www.kikarhashabat.co.il/23650.html>

²¹ <http://www.haaretz.co.il/magazine/ayelet-shani/1.1918724>

דבורה: על פי החוק אין זה בית כנסת. על פי החוק בארץ יש אדם ממונה על המקומות הקדושים, לכן יש אדם ממונה על הכותל ע"י שר הדתות והוא מקבל גם עוד קודם אישור מהרבניים הראשיים לתפקיד, הוא לא מחויב להיות רב או גבר דווקא. זה שזה היה תמיד רב חרדי זה לא קשור לחוק, הוא לקח לעצמו את החוק לידיים.

היות והכותל נמצא תחת חסות משרד הדתות והרבנות הראשית הפך בהכרח הכותל לבית כנסת אורתודוקסי. כך הופקעו למעשה זכויותיהם של הזרמים השונים, האחרים, ביהדות, הדתיים והחילוניים. המיעוט החרדי שולט בכותל, בטקסים הנערכים בו ופועל ליצירת דה-לגיטימציה למנהגים המאפיינים זרמים שונים ביהדות.

דרך נוספת של רב הכותל לפגוע בתפילת הנשים היא בכך שהוא אוסר עליהן להכניס ספרי תורה מהן יוכלו לקרוא. איסור זה אינו חלק מתקנות הכותל הכתובות :

שילה: למרות המשפט [שבית המשפט] איפשר קריאה בתורה יש נוהל של רבינוביץ שלא רשום. יש נוהל שאסור להכניס ספר תורה כי יש מספיק בכותל, וכשהן [נשות הכותל] ביקשו ספר של הכותל הוא טען שהם לגברים בלבד. צריך הסכמת עמדה של המשטרה שמותר להכנס עם ספר תורה.

תשובה זו ניתנה גם בראיון רדיופוני על-ידי לילי בתפילת ראש חודש תמוז כשנשאלה מדוע אינן קוראות בתורה למרות האישור אותו קיבלו מבית המשפט.

איסור זה יוצר מצב בו נשות הכותל אינן רשאיות להשתמש באחד מספרי התורה הרבים הנמצאים בארונות הקודש שבעזרת הגברים ומיועדים לשימושם בלבד. מנגד, הן אינן מורשות להכניס ספרי תורה שלהן, אשר נמצאים בארון הקודש בקשת רובינסון. כך מונע מהן רב הכותל כל אפשרות לקיים קריאה נשית בתורה. חשוב לציין כי איסור הכנסת ספר התורה הינו תקנה חדשה שהתקין הרב רבינוביץ באוגוסט 2010, והיא שינוי של המנהג המקום כפי שהיה נהוג שנים לפני תחילת כהונתו על מנת להילחם בתופעת תפילת הנשים כפי שמנהיגות נשות הכותל.²²

בראיון עם יעל היא הציגה פתרון אפשר שהוצע לה והיא אכן שוקלת לממשו:

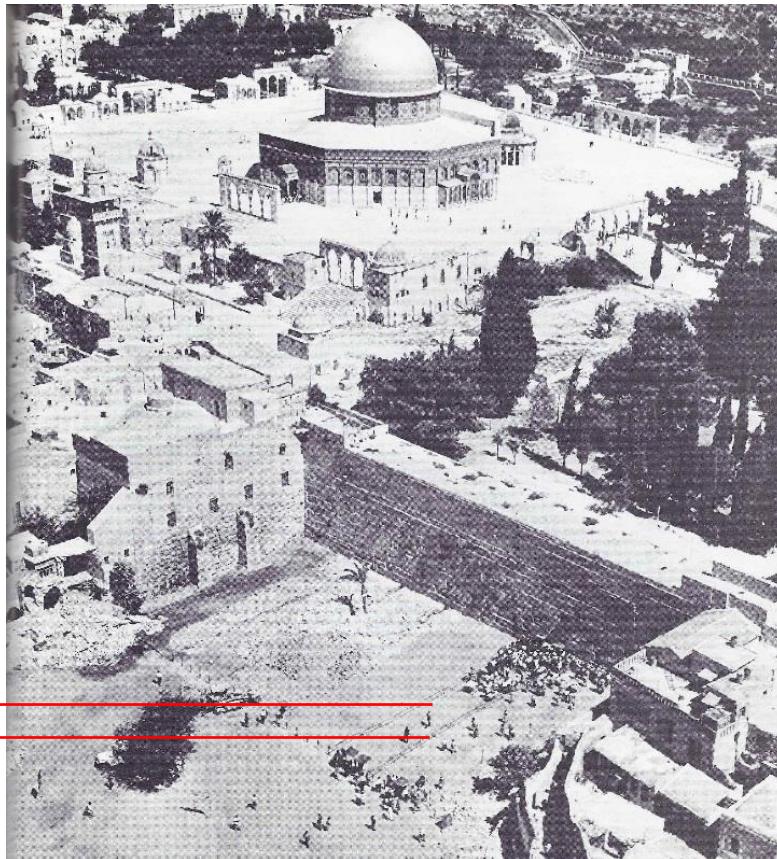
היה אצלי ביקור שבוע שעבר של כומר גרמני סיפרנו לו על הכל, הוא הציע רעיון לא רע בכלל, שניכנס לרחבת הכותל עם קלף ונכתוב תוך כדי תפילה את הפרשה.

באמירה זו, גם אם לא תתממש, יש ביטוי מחאה כנגד המצב האבסורדי בו הן נמצאות.

²² ראה נספח 1. "נוהל הכנסת ספרי תורה לכותל המערבי", סעיף 2.

2. הגדר כסימון המרחב

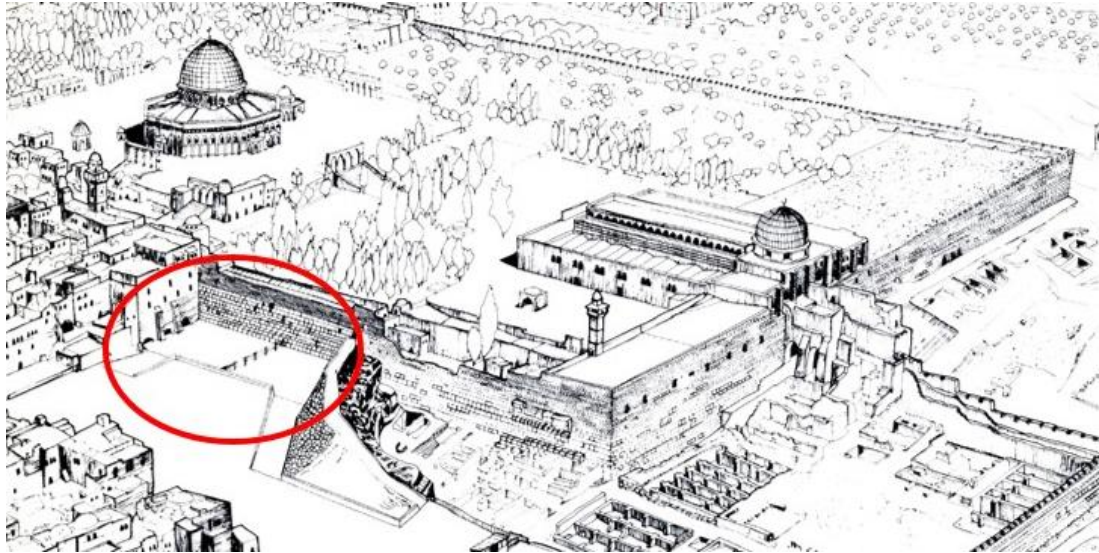
מיום שנוספה גדר ההפרדה בין נשים וגברים היא גבהה ושינתה מקומה. בצילום זה²³ ניתן לראות את הכותל המערבי בשנת 1967. בתמונה ניתן לראות כי שכונת המוגרבים נהרסה אך רחבת הכותל עדיין לא בוראה לחלוטין והוכשרה ולפיכך לא רוצפה. ניתן לראות את ערמות פסולת הבניין בצדי הרחבה (בשמאל התמונה) וכן את הבולדוזר שכנראה עסק בפינוי השטח. ניתן לראות בבירור את רחבת התפילה המצומצמת ואת חלוקתה לעזרות: נראה כי עזרות התפילה שוות בגודלן ונראה כי עזרת הנשים רחבה במעט יותר.

עזרת גברים
עזרת נשים

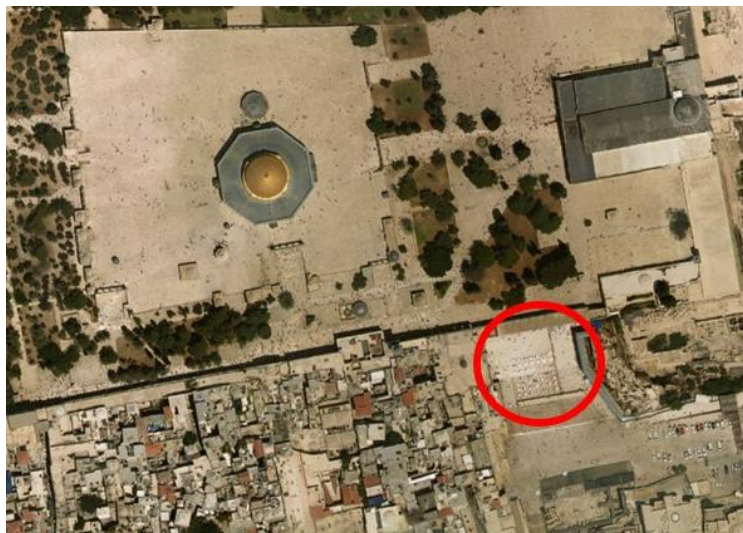
²³ צילום: ו. בראון, מתוך: קאסוטו, תשל"ו: 82.

בשרטוט²⁴ משנת 1968 ניתן לראות כי הרחבה רוצפה והורחבה והיא תופסת את כל שטח שכונת המוגרבים. הוצבה מחדש גדר היוצרת שני מרחבים, עזרות נשים וגברים, הכמעט זהים

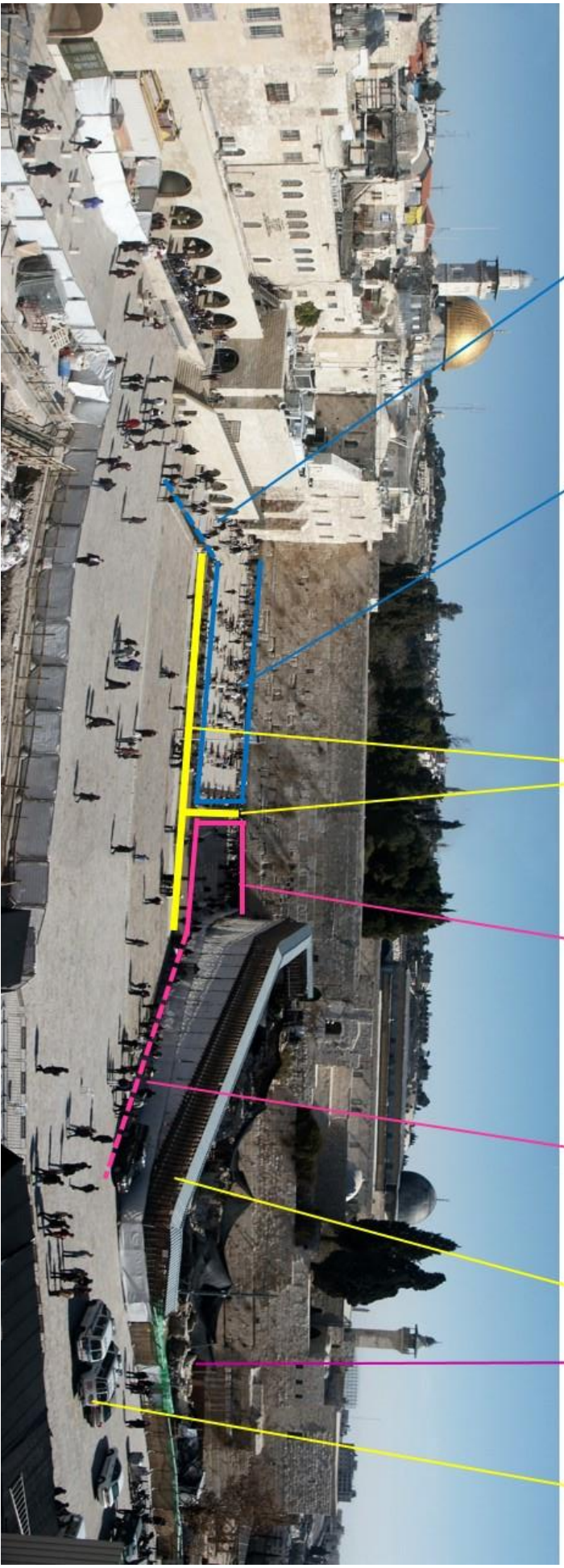
בגודלם.

בתמונה זו, צילום אוויר משנת 2013, ניתן לראות את השינוי הגדול ברחבת התפילה. רחבת הנשים צומצמה לכדי רבע מכלל השטח. לרחבת הגברים הגדולה חיפוי ומכסה מפני פגעי מזג האוויר ובנוסף, אינו נראה בצילום, אולמות תפילה פנימיים ותת קרקעיים.

²⁴ שרטט א. קוצ'ר, מתוך: קאסוטו, תשל"ו: 82.

עזרת גברים

גדר הפרדה גבוהה

עזרת נשים

קניסה לעזרת נשים

גשר המומריבים

קשת רובינסון

עמדת משטרה קבועה

קניסה לעזרת גברים

צילום זה ממחיש את ממדיה העכשוויים של עזרת הנשים בכותל. גודל עזרת הגברים כ 45 מטר, ללא אולמות התפילה הפנימיים והתת קרקעיים, ואילו עזרת הנשים כ 15 מטר בלבד חשופים לחלוטין. כך למעשה 50% מהאוכלוסיה זכאיות להשתמש ב 25% בלבד משטח רחבת התפילה.

רב הכותל, הרב רבינוביץ חיבר חיבור הלכתי (תשס"ו-2006), הדן בהלכות הכותל והמקומות הקדושים. בחיבור זה הוא דן במושג הקדושה הפיסית של האתר והמרחב וטוען כי קדושת עזרת הנשים פחותה מקדושת עזרת הגברים. בנושא הזזת המחיצה צוטט בעיתון "הארץ" ואמר כי אסור להזיז באופן קבוע את המחיצה ולהגדיל את קרקע עזרת הנשים על חשבון קרקע עזרת הגברים היות ו"אין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה"²⁵. מכאן שנשים והמרחב הנשי הם בדרגת קדושה פחותה מזו של הגברים בראייה היהודית אורתודוקסית. עזרת הנשים הינה המעגל הפריפריאלי של קיום הפולחן היהודי ודרכה מוגבלת נוכחותן של הנשים בטקס הדתי. המונח "עזרת נשים" טומן בחובו כפל משמעות, ההרחקה מן המרכז וכן את זיקת הכפיפות הנשית מול היהדות הפטריארכלית כפי שמתממש במושג "עזר כנגדו". (שקדיאל, 2004). אי הסימטריה מתבטאת בחלוקת המרחב של רחבות התפילה בכותל המערבי.

הצבת הגדר ודחיקת הנשים באמצעותה לשטח צר ומצומצם משקפים את נקודת המבט האנדרוצנטרית של האורתודוקסיה החרדית השולטת ברחבת הכותל, שאינה רואה בנשים חלק שווה בפולחן הדתי ולפיכך פועל לצמצום מקומן, הסתרתן והשתקתן באמצעות הביטוי הפיסי של אותה גדר הפרדה.

דו"ח ממאי 2013 אשר הוגש מטעם המרכז הרפורמי העוסק בהדרת נשים טוען כי הפרדה מגדרית במרחב הציבורי יש בה פגיעה בזכות לכבוד כפי שנוסחה בחוק יסוד כבוד האדם וחירותו (1992). יתר על כן במהלך ההדרה מתבצעת פגיעה כפולה היות והיא פוגעת גם בזכות לשוויון. בעולם התורני, כמו בעולם האורייני החילוני ישנה חלוקה בינארית ל"שכל" ול"רגש". המקורות היהודיים מזהים את האישה עם 'חומר' וגשמיות. הרמב"ם הרחיב והסביר כי לאישה מיניות חייתית והיא פועלת על-פי דחפיה ויצריה, בניגוד לגבר שהוא בעל 'צורה', כלומר מפותח ומושלם וטבעו האמיתי אינו החומר אלא הרוח, הנשמה והאינטלקט (רוס, 2007).

בשיח הצניעות העכשווי נשים אינן נמדדות על-פי הווייתן וכישוריהן הפיסיים והאינטלקטואליים אלא על-פי ההשפעות הפוטנציאליות של חלקי גופן על חיי הרוח של הגבר. "ההפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי אינה מתייחסת לנשים וגברים כבני אדם באשר הם, אלא כיצורים מיניים שעה שאין הם מעוניינים בכך. [...] מסרים אלה הם מסרים הפוגעים ביכולתה של האישה להגדיר עצמה כרצונה, הם מגדירים אותה בעל כורחה כאובייקט מיני.

²⁵ <http://www.haaretz.co.il/news/education/premium-1.2019997>

[...] הסתרת נשים מאחורי מחיצה יש בה שימור של דפוסים פטריארכליים שנועדו למנוע את התרחבותם של רעיונות שוויוניים למרחב הציבורי" (כרמי, שפירא-רוזנברג, 2013: 116).

נשות הכותל נאבקות על זכות לחופש במרחב הציבורי עבור נשים ויחד עם המרכז הרפורמי הן מנסות לסכל את מאמצי הזרם החרדי להשתלט על המרחב הציבורי, שהכותל הוא אחד מביטוייו, ולהקצין את הדרת הנשים. ציטוט מפי יעל בראיון במוסף "הארץ" מתמצת את גישתן לגבי המחיצה ברחבת הכותל:²⁶

יהיו בת מצוות בכותל. נשים יתפללו בכותל. גם המחיצה תצא לטיול. זה יקרה מתישהו. הציבור בישראל רוצה בזה. כשהמחיצה תעוף, המחיצה במוח תעוף ונתחיל לראות דברים כמו חופש בחירה

המחיצה היא אם כן הביטוי המוחשי ביותר לחוסר השוויוניות המגדרי הנוכח במציאות הישראלית וביטוי לפגיעה בחופש הבחירה הנשי.

הזהות הנשית היא תוצאה של מבנים וסדרים חברתיים הנובעים מצרכי החברה ומנורמות הנובעות מזמן וממקום. הזהות הנשית הנורמטיבית, הראויה, במסגרת ההלכתית האורתודוקסית מכפיפה נשים תחת כח גברי, מצמצמת ומגבילה את תפקידן ותחומי עיסוקן ומדירה אותן ממרכז ההוויה היהודית המסורתית: פולחן הקודש (השקס, 2001).

במשך דורות היווה המגדר קריטריון המדיר נשים מתחום מרכזי זה, מהלך אשר אפשר את שעתוק המבנה ההירארכי הפטריארכלי של הקהילה היהודית והדרתן של הנשים מן הספירה והמרחב הציבוריים, תוך דחיקתן המתמדת לספירה הפנימית המגולם ברעיון "חכמת נשים היא בביתה" ו"כל כבודה בת מלך פנימה".

דניאל בראיון עמה מסבירה את התפיסה החרדית:

אין מרחב ואין מקום לאשה, האישה צריכה להישאר בבית.

דבורה מנסחת זאת בצורה פשוטה וברורה:

[...] הם בבעיה אדירה. אם האישה משתחררת מהמסגרת הזאת זה מערער את כל המערכת, האישה מחזיקה הכל, מביאה עשרה ילדים מחנכת ומפרנסת. מכאן שצמצום מקומן של הנשים לספירה הביתית מאפשר את המשך קיום החברה הפטריארכלית וכל אפשרות לשחרור נשי מערערת על יסודות החברה חרדית. בדיון בכנסת²⁷ בעניין רחבת התפילה בכותל טוענת ח"כ מרב מיכאלי:

המאבק החשוב לא פחות הוא מאבק כוח בין גברים לבין נשים, משום שכל הדיון הוא שגברים יקבעו לנשים איפה הן יכולות ואיפה הן לא יכולות, מה הן יכולות ומה הן לא יכולות. [...] המאבק הזה מתחולל גם בתוך בתי כנסת היום, בתוך בתי כנסת

²⁶ <http://www.haaretz.co.il/magazine/ayelet-shani/1.1918724>

²⁷ פרוטוקול מס' 9, משיבת ועדת הפנים והגנת הסביבה ופרוטוקול מס' 5 משיבת הוועדה לקידום מעמד האישה, יום שלישי, כ' באייר התשע"ג (30 באפריל 2013), שעה 11:00. על סדר היום: הסדרי התפילה בכותל המערבי.

אורתודוקסיים ובתוך בתי כנסת מכל הסוגים. ונשים היום עומדות על זכותן ללמוד תורה, ולהתפלל, ולהחליט אם כן או לא הולכות למקווה ובאיזה תנאים. והסיפור הזה שגברים, גברים חרדים, קובעים בשביל כל השאר, ובעיקר בשביל הנשים של כל השאר, מה הן יכולות ומה הן לא יכולות, הוא הולך ונעלם. עכשיו, אני מבינה שזה קשה לכם, אני לא מקנאה בכם. זה נורא לא כיף להיות במקום הזה, שאתה הולך ומאבד את הכוח שלך.

גם ח"כ מיכאלי מתייחסת לאיום שבשינוי הסדר הפטריארכלי המתרחש בעקבות פעולותיהן ובחירתן החופשית של נשים משכילות.

מגי מתייחסת למאבקן של נשות הכותל ולמאבקן המבקש לערער על ההגמוניה הפטריארכלית שבאורתודוקסיה היהודית:

יש אלמנט של השכלה יהודית נשית, נשות הכותל הן בעלות השכלה ביהדות, הן לומדות יהדות ברמות גבוהות, הן לומדות בבתי מדרש גם בתי מדרש דתיים, המימד ההשכלתי יהודי בהגדרה של מי שמגיעה לפה הוא מאוד משמעותי. לכן יש פה מימד של העצמה נשית, הרי חלק מהתפיסה במרחב המקודש הזה הוא שתפקיד הנשים הוא כמעט תפקיד של מקוננות, של תפילות בכי ותחנונים זו קינה. עכשיו באות הנשים ועושות תפילה מלאה, אומרות הלל, מוסף... התפילה אקטיבית אנחנו חלק מהפולחן. [...] המרחב משתנה מנשים במעמד פאסיבי אנחנו יוצרות מרחב של נשים אקטיביות ומשנות את הצליל שלו.

מגי מבקשת להדגיש כי מהלכן של נשות הכותל לא נעשה מתוך בורות במקורות היהודיים, אלא להפך מתוך ידע ובקיאיות בהלכה היהודית. בפעולתן הן מבקשות לשנות את תפקידה המסורתי של האישה ולהפוך אותה לבעלת מקום שווה במרחב ובפולחן.

מאבקן של נשות הכותל נגד השתקתן במתחם הכותל המערבי הוא סמלי בניסיון להגדיר מחדש את המרחב הציבורי והן פועלות לבחינה מחדש של ההגמוניה הדתית אורתודוקסית במרחב הציבורי. התנהלות והשליטה החרדית-אורתודוקסית בכותל המערבי נסמכת על ידי הנוהג הרבני הפטריארכלי בגיבוי הרשויות הדתיות הנסמכות על החלטות הממשלה. נשות הכותל אינן מתנגדות להפרדה ההלכתית בין נשים וגברים אך הן מוחות ונאבקות נגד הדרת הנשים ותפילתן מרחבת הכותל. מאבקן זה נושא פרי במישור הפורמלי בלבד, בהחלטות בית משפט, אך הן לא זכו לבצע אותו בזמן התפילה.

ג. המאבק בהדרת נשים במרחב הציבורי הישראלי

נשות הכותל נלחמות בהדרת נשים במופיעה השונים והן גם פועלות נגד הדרתן והשתקתן במרחב הציבורי הישראלי.

בסידור תפילתן הוכנסה התפילה "תפילה לנשות הכותל" מאת רחל שרון יסקוב (עמ' 76) ובין היתר נאמר בה: "ועל אחיותינו, כל נשות ובנות עמך בית ישראל, זכינו לראות בשמחתן ולשמוע את קולותיהן בשירות, זמירות ותשבחות לפיך ולא תושקת (תאלם) עוד אישה או בת בעמך ישראל בכל העולם כולו"

אחת מפעולותיהן היא נגד הפגיעה בנשים באוטובוסים בירושלים. שאנון ספרה לנו על פעילותה:

אני גם מתנדבת באוטובוסים בקווי המהדרין שעוברים בשכונות החרדיות, אני אישה

ואני יושבת מקדימה וכך מאפשרת לאישה נוספת לשבת לידי.

עצם הישיבה של אישה במושב קידמי נותנת לגיטימציה לנשים לשבת מקדמת האוטובוס מבלי שיצטרכו לשבת בספסל משותף עם גבר.

יעל מאמינה כי מאבקן של נשות הכותל בהדרת נשים מהמרחב הציבורי משפיע ומחלחל בתוך החברה החרדית והיא רואה כבר את ניצני השינוי.

למשל דבר שאני גאה בו שנשות הכותל יצרו זה הקבוצה "נשים למען הכותל", זה

ארגון של חרדיות מכוכב יעקב, הן היו חלקן בתפילה האחרונה, שרקו במשקוקיות.

ראיתי אותן גם בכנסת, הן עוברות בכנסת ומסבירות שהן נשות הכותל!

רדיו "קול ברמה" התקשרו ומסתבר שהארגון של הנשים הזה מדברות שם ברדיו,

זה דבר אדיר! יצרנו סביבה לנשים חרדיות להסתובב בכנסת ולדבר ב"קול ברמה"

[בקול ברמה" היה איסור מוחלט על השמעת קול נשי. תכניות לנשים הועברו על ידי

גברים. נשים לא יכלו לדבר בשידור חי אלא הגיבו בפקס שנשלח למערכת וקריינים

גברים הקריאו את הכתוב] לא רחוק היום שנראה חברת כנסת חרדית, אני מחבקת

אותן, הן כותבות ואומרות שקרים אבל שיהיו בריאות! העיקר תכנסו לכותל! החיבור

בינינו זמן אבל יש בינינו יותר נקודות ממשק מסתירות. הנה נשים מדברות

ברדיו הדתי ממשלתי, חופשי, והנה הן מסתובבות בכנסת, חופשי.

מאבקן של נשים חרדיות, המאמינות כי הן נשות הכותל "האמיתיות", מאפשר להן יציאה

ופעולה במרחב הציבורי. הפעולה הציבורית אשר לא הייתה מתאפשרת ללא מאבקן של נשות

הכותל, אשר נגדן הן פועלות בלהט.

שילה מתייחסת לתת קהילה חדשה הנוצרת במהלך תפילות נשות הכותל והיא מכנה אותה

"המשתתפות הבלתי נראות, Invisible Participants"

נשים חרדיות מתחילות לפנות אלינו. נשים חרדיות שאסור להן להסכים ולהתפלל

איתנו אבל הן עושות את זה ויוצרות קשר אנונימי. מישהי התקשרה ולילי דיברה

איתה שעה, אמרה שאם היא מנתקת פתאום זה כי בעלה נכנס והיא מפחדת.. היא

ראתה אותנו ותומכת בנו. חושבת שזה בסדר גמור והיא מתביישת בהתנהגות של החרדים. אין בעיה עם הנשים כי התפילה כנה ובאה מהלב. היא לא יכולה להצטרף אלינו אבל חשוב לה להראות תמיכה. גם בכותל עצמו נשים מתקרבות ומתפללות איתנו. אבל גם הטלפון, האינטרנט מאפשר גישה והזדהות עם הקהילה. לחשוב על אלפי בנות שהסתכלו בראש חודש, מה הן ראו: חלק קטן חשב איכס, מה עושות נשים בטליתות אבל הרוב ראו נשים שרוצות להתפלל, מסכנות, ומהצד השני ראו גברים שלהן, גבר שהן מסכנות צריכות להתחתן איתו או אבא שלהן, בנים עם פנים אדומות יורק וצועק. מזעזע.

אני חושבת שחלק מהן ואולי יותר מחצי הלכו הביתה ואמרו מה הבעיה, מה סך הכל הבעיה, מה הן עשו. השאלה הזו נותנת להן פתיחה ענקית לעולם שבחיים לא היה להן. הן ה Invisible Participants במאבק שלנו.

נשות הכותל אקטיביות במרחב הציבורי, רבים ורבות נחשפים לפעולותיהן ולמנהגיהן. המפגש הבלתי אמצעי, שאינו באמצעות אוטוריטה רבנית דתית מאפשר חשיפה לטקס הדתי האלטרנטיבי אותו הן מציעות. ללא סוכן מתווך הדימוי הדמוני של נשות הכותל יכול להתפוגג ויכולה אף להיווצר הזדהות עמן. באופן פרדוכסלי דווקא הבאתן של בנות הסמינר לפעולה נגד נשות הכותל מאפשרת הזדהות וקבלה שלהן.

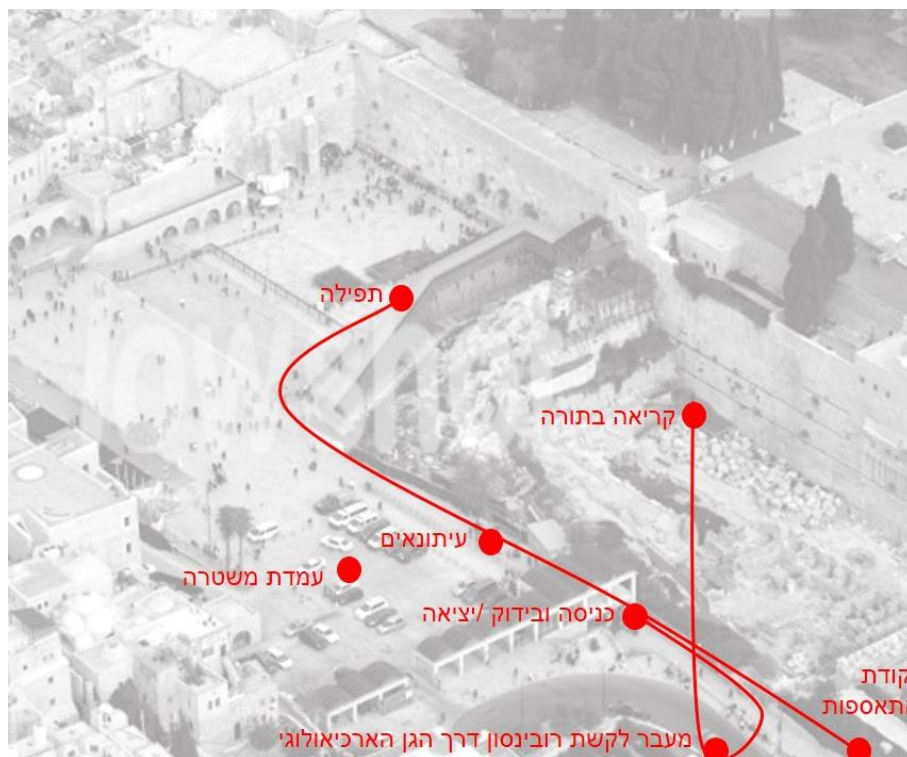
ד. הקרב על המרחב

הצטרפנו לנשות הכותל במשך כשש תפילות²⁸. בכל תפילה בחנו את מקומן של הנשים ברחבה ואילו פרקטיקות דתיות הן מקיימות והיכן. להלן סקירה קצרה של כל תפילות ראש החודש:

תפילת ראש חודש ניסן התקיימה בעזרת הנשים. הקבוצה התאספה אל מול שערי הכניסה והבידוק. ונכנסה כקבוצה אחת המונה כמאה נשים לערך. בין המשתתפות בתפילה היו גם חברות הכנסת מיכל רוזין ותמר זנדברג ממר"צ וכן סתיו שפיר ממפלגת העבודה. התפילה החלה כאשר מעט שוטרים וחיילות מג"ב נמצאים עמן בעזרת הנשים. עזרת

הנשים עצמה הייתה ריקה באופן יחסי מעט נשים התפללו בצמוד לכותל והקבוצה נצמדה לחלקה האחורי של עזרת הנשים. נשים חרדיות בודדות מחו כנגד התפילה בצעקות ותפילות. בסיום התפילה יצאו הנשים מרחבת הכותל וירדו לגן הארכיאולוגי דוידסון ומשם למתחם קשת רובינסון שם התקיימה הקריאה בתורה כאשר הנשים כולן עטופות בטליתות וחלקן הניחו תפילין. נשים שונות עלו לקרוא בתורה ובסוף התפילה עבר ספר התורה בין כל המתפללות. התרשימים הבאים מתארים את מיקומי הנשים וההתרחשויות לאורך התפילה:

²⁸ לסיכום ויזואלי של התצפיות ראה נספח 2.

תפילת ראש חודש אייר התקיימה לאחר הצגת מתווה שרנסקי ולאחר פסיקת בית המשפט
 כי הן רשאיות להתפלל ולקרוא בתורה בעזרת הנשים.

הנשים נפגשו בכניסה למתחם בכותל ועברו בידוק בטחוני בו נלקחו נבדקו תיקיהן והוחרמו טליתות של מספר מתפללות. לתפילה זו הצטרפו שוב חברות הכנסת תמר זנדברג ומיכל רוזין. התפילה כולה נערכה ברחבת הכותל, בחלקה האחורי. הרחבה הייתה פנויה ברובה ומספר מועט של נשים התפלל בצמוד לכותל. במהלך התפילה הופרעו נשות הכותל בידי נשים חרדיות וברעש רב מעזרת הגברים. אחת הנשים אשר הפריעה גם בחודש שעבר נשאה מטריה ובה כתובות כנגד נשות הכותל והתפללה בקול רם, בצעקות, בצמוד לנשים. תפילה זו הייתה יוצאת דופן ולכן עוררה פרובוקציה היות ונהוג כי הנשים מתפללות בשקט ואינן מרימות את קולן.²⁹ היות והותר להן להתפלל בעזרת הנשים הן בחרו שלא לעזוב את עזרת הנשים ולהמשיך את התפילה בקשת רובינסון, אך הן לא פתחו ספר תורה וקראו מתוך הסידורים בלבד. במהלך התפילה, התעטפו חלקן בטלית. חמש נשים נלקחו למעצר והן שוחררו מאוחר יותר.

דבורה תיארה את הפרעות השוטרים והאיום החוזר ונשנה במעצר:

איימו עליי שיעצרו אותי, השוטרות שאלו אותי אם אני מבינה שהן ביקשו ממני שאני אתלווה אליהן, ביקשתי מהן לסיים את התפילה: סליחה! אני מתפללת!

²⁹ <http://www.youtube.com/watch?v=uLBggPKUgbA&feature=youtu.be>

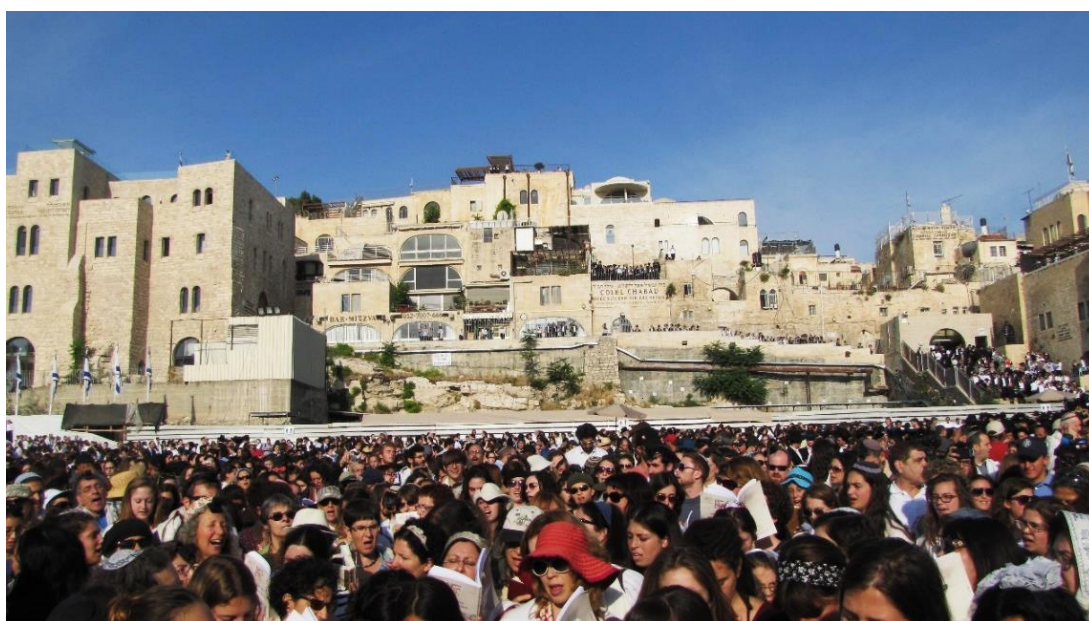
דבריה מייצגים את גישתן של נשות הכותל, הן אינן מנסות לייצר פרובוקציה, אלא להתפלל תפילה כנה בעזרת הנשים. לכן לתפיסתן המשטרה מונעת מהן לקיים זכות בסיסית זו, התפילה.

באתר החדשות YNET דווח לאחר התפילה: "באופן תקדימי, שחרר בית משפט השלום

בירושלים, לפני שעה קלה את חמש הנשים שעוכבו ברחבת הכותל המערבי, ללא תנאים מגבילים. השופטת לארי שרון בבלי קבעה כי "לא התקיים כל יסוד למעצן של המשיבות". השופטת קיבלה את ההחלטה, בין היתר בהסתמך על חומר ראיות הכולל סרטון מהתפילה הבוקר. לדבריה, הפרת הסדר לא הייתה מצד המתפללות, ולא 'נשות הכותל' התחילו בפרובוקציה- כי אם המפגינים והמפגינות נגדן. היא הביאה כדוגמה את "אותה אחת שעומדת במפגיע עם גבה עליהן כשהיא נושאת מטריה שעל גביה כתובות נאצה כלפי נשות הכותל".³⁰

תפילת ראש חודש סיון היוותה את שיאו של המאבק בין הצדדים על מקומן של נשות הכותל כחלק מן המתפללות הלגיטימיות בכותל. תפילה זו התקיימה לאחר הצעת מתווה שרנסקי המבקש לקיים "עזרה שלישית" למניין שוויוני וכן לאחר פסיקת בית משפט כי נשות הכותל רשאיות לקרוא בספר תורה בעזרת הנשים. לפני תפילה זו יצאה קריאה מצד רבנים שונים

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4366920,00.html> ³⁰

להגיע לכותל על מנת לא לאפשר לנשות הכותל להתפלל ולקרוא מספר תורה ברחבת הכותל או בעזרת הנשים. אלפים נענו לקריאה זו.

נשות הכותל התאספו כמדי חודש ליד שערי הכניסה למתחם. העלייה הקצרה בין שער האשפות ושער הכניסה הייתה הפעם מאובטחת בכוחות ביטחון רבים. רחבת הכותל, עזרת הנשים והגברים, היו מלאות עד אפס מקום בבנות סמינר ובגברים חרדים. על-פי הערכת המשטרה היו במקום כ-5,000 מפגינים חרדים. נשות הכותל נכנסו לרחבת המרכזית תחת אבטחה כבדה ביותר. ועמדו כדבוקה אחת של 300 מתפללות ומעט מתפללים כאשר מכל עבר סגרו עליהם אלפי חרדים. המשטרה הקימה גדרות ו"חומות אנושיות" בניסיון ליצור הפרדה בין הנשים למפגינים. הרעש היה מחריש אוזניים ותפילתן של הנשים כמעט ולא נשמעה.³¹

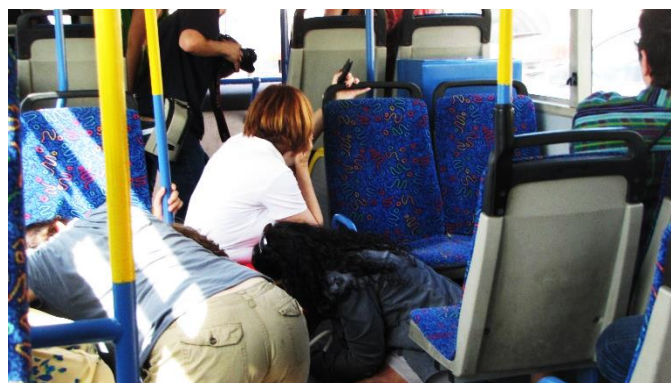
נשות הכותל לא הביאו עמן ספר תורה וכן לא התבצעה כל קריאה בתורה. במהלך התפילה נערכה בת מצווה. בת המצווה נערכה תחת חופה, טלית וכך נוצר מרחב טקסי בתוך המרחב הציבורי. בשיחה מאוחרת יותר נאמר לנו כי הן חזו את ההפגנה וחששו להביא ספר תורה:

שילה: אנחנו בתור יהודיות מאמינות, צריכות לדעת שספר התורה יהיה בטוח- אי אפשר לסכן אותו במהומות, זה מסכן את האישה ואת התורה. זה קדוש לנו כמו לכל יהודי ואדם דתי.

הפחד מהפגיעה בספר התורה ופגיעה בנשים שיישאו אותו או יקראו בו הביאה להחלטת ההנהלה שלא להסתכן ולא להכניס ספר תורה למרות שהן קיבלו חיזוק ואישור משפטי לפעולתן.

³¹ <http://www.youtube.com/watch?v=WdZNYRgAaaE>

בסיום התפילה פונו הנשים באוטובוסים תוך שמשליכים עליהן אבנים ונעשים ניסיונות לפגיעה בהן.

בראש חודש תמוז נקודת המפגש הייתה מחוץ לעיר העתיקה, בגן הפעמון שם המתינו כוחות גדולים של משטרה אשר ליוו את הנשים בשיירת אוטובוסים. הכניסה לעזרת הנשים הייתה דרך ביתן השמירה ודרך אתר החפירות הארכיאולוגי. הגדרות דרכן עברו הנשים כוסו כך שלא ניתן היה לראות אותן בהגעתן. בסיום המסלול מצאו עצמן הנשים דחוקות לפינה הדרומית של רחבת הכותל ומגודרות בגדרות משטרתיות ובכוחות הביטחון. בפעם זו, כמעט ולא הגיעו

מפגינים, וקומץ נשים הפגין מול נשות הכותל. כמחאה נגדן הוחזקו שלטים בגנותן. נושאת המטריה בניסן הופיעה גם היום כאשר במקום מטריה היא לבשה וסט ועליו כתובות נגד נשות הכותל. ברחבה המרכזית הפגינו גברים חרדים רבים כנגד תפילת נשות

הכותל. המשטרה גידרה את כל הרחבות והשאירה "שטחים מפורזים" בין כל קבוצות המתפללים. הגברים המלווים את נשות הכותל עמדו ברחבה המרכזית ובאמצעות אוזניות יכלו לעקוב אחר מהלך התפילה וענו אחריה כהד. ההתגודדות ההפגנתית כנגד הנשים הייתה ברובה גברית והתקיימה מאחורי עזרת הנשים ברחבה המרכזית. היציאה נעשתה גם היא דרך אתר החפירות הארכיאולוגי לאוטובוסים שהמתינו בחוץ והחזירו את הנשים לגן הפעמון.

בראש חודש אב ההתאספות הייתה שוב בגן הפעמון ומשם בשיירה מאובטחת אל הכותל. הכניסה לא הייתה דרך השער התחתית אלא בשערים העליונים. המשטרה מנעה מנשות הכותל להתקרב לרחבת הכותל או לעזרת הנשים והשאירה אותן להתפלל באזור העליון הממוקם בין השערים העליונים לשירותים ברחבה אשר נקראת "רחבת האגזוזים" אשר משמשת בדרך כלל כמקום חניה לניידות משטרה. בפוזיציה זו נמנעה מהן האפשרות לתפילה אל מול הכותל בנוסף לא נעשתה הפעם הפרדה בין קבוצות המתפללים השונות וקבוצת נשות הכותל אשר מנתה כ-300 איש הועמדה בצורה חזיתית מול המפגינים החרדים. לאחר התפילה פונו הנשים באוטובוסים חזרה לגן הפעמון.

תפילת ראש חודש אלול התחילה שוב בהתכנסות ואיסוף בגן הפעמון. בכל אוטובוס הייתה נציגת הועד שתדרכה את המשתתפות: הביאו ספר תורה אך ישנו חשש להכניס אותו למתחם. כמו כן החלטה כוללת להמתין בכניסה העליונה לכותל ולראות מה הן כוונות המשטרה האם לאפשר להן להגיע להתפלל בעזרת נשים או ששוב יישארו ב"רחבת האגזוזים" העליונה.

במידה וזו תכנית המשטרה הן יסרבו להכנס ויעמדו יחד בחוץ תוך שירה- שירוניה הוכנו מראש וחולקו ברכבים. בהגעה לכותל הובן כי המשטרה מאשרת תפילה רק ברחבת האגזוזים לפיכך נשאר כולן בחוץ, מחוץ לשערי הכותל, והחלו לשיר מן השירוניה שירים שונים.³²

מאוחר יותר הוחלט כי הנשים יורשו להתפלל בירכתי רחבת הטקסים צמודות אל הקיר האחורי- כך יחסך מן השוטרים מעגל אבטחה נוסף. 300 הנשים והגברים נכנסו לרצועה צרה ביותר ברחבה. הן הוכנסו ל"מכלאה" מגודרת בשתי שורות ואף שלוש גדרות. בצורה זו נכפה עליהן למעשה תפילה מעורבת. כבר בשעה מוקדמת היה חם מאוד ושמש אוגוסט קפחה על המתפללות. עזרות התפילה מוגנות בשעות הבוקר אלו מן השמש היות והכותל חוסם אותה ומצל על חלק נרחב מן הרחבה.

עזרת הנשים הייתה מלאה לחלוטין בבנות סמינר. גברים חרדים הפריעו למהלך התקין של התפילה בצעקות ובשריקות.³³ במקביל רב הכותל נשא דרשה ברמקול בעזרת הגברים- מערכת ההגברה גם היא יצרה רעש רב.

באותו הזמן נשארה חברת ועד מחוץ לרחבה ומחוץ לשערים ובידה ספר תורה כהפגנה שקטה כנגד איסור הקריאה.

בסיום התפילה, היות וזה ראש חודש אלול, תקעו מספר נשים בשופר.

³² <http://www.youtube.com/watch?v=M9SvgTexQ00&feature=youtu.be>

³³ <http://www.youtube.com/watch?v=ZP7lp3U-n-A>

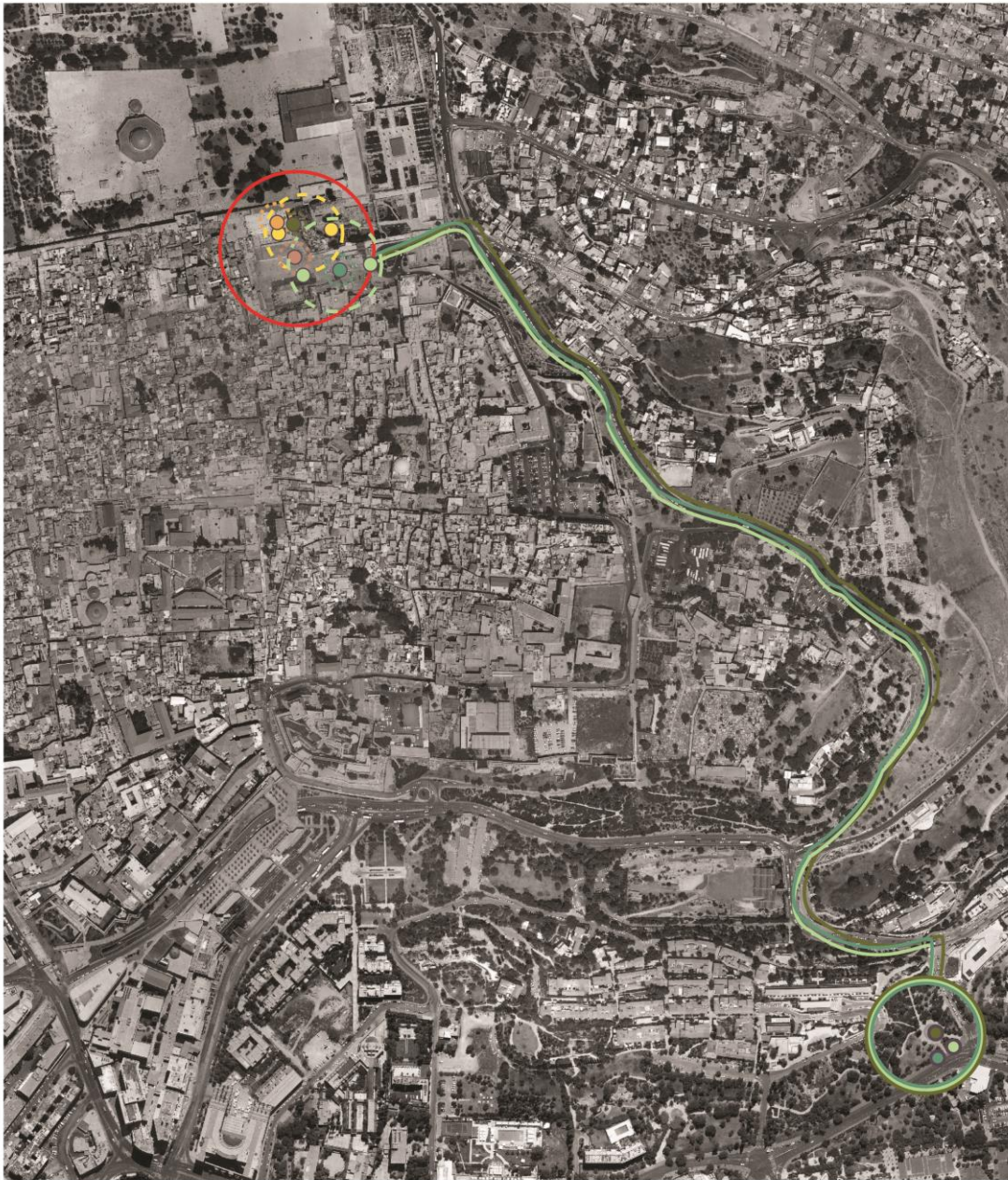

תרשים זה ממפה את נוכחות נשות הכותל במרחב על פי ראשי החודשים כפי שתואר בדוחות התצפית שהוצגו לעיל:

- ניסן ●
- אייר ●
- סיוון ●
- תמוז ●
- אב ●
- אלול ●

ניתן לסכם את מיקומי התפילה במפה הבאה:

- ניסן ●
- אייר ●
- סיוון ●
- תמוז ●
- אב ●
- אלול ●

נשות הכותל מבקשות לקיים את התפילה על פי מנהגן ברחבת עזרת הנשים אך לאורך שש תצפיות לא ראינו אותן מצליחות בכך. מן הצד האחד ההמון החרדי נענה לקריאות הרבנים וחוסי את גישתן לעזרת הנשים, ומן הצד השני גם המשטרה מונעת מהם לערוך את התפילות כמנהגן למרות פסיקות בית המשפט.

המאבק הממושך, 25 שנים, הינו מאבק טריטוריאלי היות והוא מבקש את הזכות להתפלל במיקום ספציפי.

שילה אמרה בראיון איתנו כי:

זה לא עניין של זמן אלא מקום. כשהציעו מתחם אלטרנטיבי ליד זה כמו גירוש. לא שעת התפילה ומשכה הם העומדים כיום לדיון, אלא המאבק הוא על הגדרת המקום בו רשאיות הנשים להתפלל כמנהגן.

בראיון הסבירה מגי:

המרחב הוא מה שאנחנו עושים, אנחנו לוקחים בית ומביאים משהוא מעצמנו ומהמשפחה לתוכו, הבית הזה אחרי שאת נכנסת לתוכו הוא כבר לא אותו הבית הוא התעצב אחרת, האימפקט האנושי הוא משמעותי. האימפקט עד עכשיו היה עד עכשיו של רב הכותל, הייתה הגמוניה ושליטה לפי דעתו האישית.

בקרב על המרחב מבקש לצקת תכנים חדשים ולתת פרשנות שונה לזו שכופה רב הכותל על המרחב הקדוש. הקול הפלורליסטי אותו מייצגות נשות הכותל, ראוי ויהיה מוכל לדעתן על המרחב כולו.

הכותל בהיותו מרחב הנמצא במרכז הקונצנזוס הישראלי הן מההיבט הדתי והן מההיבט הממלכתי מוטען גם הוא במשמעויות סמליות שונות המשרתות צדדים וגופיי פוליטיים שונים ה"נוף הקדוש", "המרחב הקדוש" יוצר היסטוריה סלקטיבית המשרתת בעלי כח שונים העושים בה לצרכיהם ומנכסים לעצמם את המרחב (נצן-שפטן, 2011; מיטשל, 2009).

האדריכל יוסף שנברגר בדיון על תכנון רחבת הכותל בשנת 1967 מציין כי:

"כל תכנון פיסוי באזור הכותל המערבי מחייב תחילה הגדרת המשמעות הייחודית של הכותל. הכותל אינו המקום הקדוש ליהדות. אין להחליף את הכותל עם בית המקדש. אל אף כל זיקתנו הפנימית הנפשית המיוחדת אל הכותל, כיסופינו הם לבית המקדש. לפיכך אין הכותל תחליף לא לבית המקדש ולא לבית כנסת" (קאסוטו, תשל"ו:78).

נשות הכותל מבקשות להיות חלק אורגני מהמרחב והן שואפות למצוא את מקומן הלגיטימי בתוכו. שאיפה זו נתקלת בהתנגדות אלימה מצד הציבור החרדי.

האלימות באה לידי ביטוי בצורות רבות. אלימות פיסית כמכות, זריקת אבנים וחפצים שונים, ברעש, שנועד לכסות ולהסתיר את שירת הנשים בתפילתן. הרעש נוצר הן בצעקות, בשריקות וכן בשימוש במערכות הגברה בעזרת הגברים על מנת להשתיק את תפילת נשות הכותל.

האלימות היא גם ויזואלית, בשלטי נאצה ומשפטי שנאה שנושאים איתם המפגינים כנגד נשות הכותל. האלימות באה לידי ביטוי גם בבידוק שהשנים עוברות ובמהלכו מוחרמים תשמישי הקודש שלהן.

האלימות באה לידי ביטוי גם מצד המשטרה, במעצרים לא מוצדקים של המשטרה את המתפללות.³⁴

ח"כ תמר זנדברג תיארה בוועדת הכנסת³⁵ מעצרים אלו: "למעשה הדבר היחיד שמפר את השקט והדבר היחיד שמהווה פרובוקציה לשמה הוא המעצרים. ראיתי את זה במו עיני ולא האמנתי. ניגשות שוטרות ושוטרים לנשות הכותל בעת התפילה השקטה והמסודרת בעזרת הנשים, ומבקשות מהנשים להתלוות אליהן בעבירה שלא ברור מהי. והנשים, מתוך כבוד, כפי שגם המשטרה לא חולקת, מתלוות אל בקשת העיכוב הזאת, אל בקשת המעצר, אל תחנת המשטרה, ושם ממשיכות לשבת ומגיעות לבית-המשפט, ללא שמעולם הוגש כתב אישום, דרך אגב. בכל אותם מעצרים שמתנהלים מזה 18 חודשים, אם אינני טועה, מעולם לא הוגש כתב אישום. המעצר הזה הוא הטרדה לשמה".

יעל תארה בעיתון "הארץ" את חווית המעצר המשטרתי אשר עברה באוקטובר 2013:

הלילה במעצר היה נורא באמת, ואני לא מסתירה את זה שיצאתי משם מצולקת.

בפרט משום שהיתה לי תחושה שהאיש שעצר אותי נהנה מזה.

[...] אזקו אותי, עשו עלי חיפוש גופני, והכי נורא, בזמן שאני עירומה מולה, השוטרת

לוקחת ומלבישה על היד כפפת לטקס. [...] כל אישה יודעת שכשהיא עירומה, ומישהו

בחדר שם כפפת לטקס, היא מרגישה מה הולך לבוא.

[...] מתברר שהיא לבשה את הכפפה רק כדי לבדוק את הבגדים שלי, לראות שלא

מוטמנת שם פצצה. אבל אני כבר הייתי שלולית. שלולית!³⁶

החוויה הקשה, המעצר האלים אותו חוותה יעל חיזקו את תמיכת יהודי ארה"ב במאבקן של נשות הכותל ויצירת לובי חזק הפועל לשינוי הסטטוס קוו הישראלי במקומות הקדושים. מעצר זה והחוויות הקשות עליהן דיווחה היוו נקודת מפנה חיובית ומשמעותית בתמיכת יהדות התפוצות בהן.

המאבק נגדן בא לידי ביטוי גם בהיבט החוקתי. בשנת 2000 נעשה ניסיון ע"י המפלגות החרדיות להעביר חוק אשר אוסר על נשים לערוך טקסים ברחבת הנשים של הכותל, כולל הנחת תפילין, קריאה בתורה והתעטפות בטלית. העונש שנקבע על העובר על החוק הינו שבע שנות מאסר. החוק עבר את הקריאה הראשונה ואח"כ נגנז.

דברים אשר נשא יעקב ליצמן בישיבת הכנסת הדנה בהצעת חוק זואשר הוא אחד מיוזמיה:

³⁴ <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1991330>

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4366920,00.html>

³⁵ פרוטוקול מס' 9, משיבת ועדת הפנים והגנת הסביבה ופרוטוקול מס' 5 משיבת הוועדה לקידום מעמד האישה, יום שלישי, כ' באייר התשע"ג (30 באפריל 2013), שעה 11:00. על סדר היום: הסדרי התפילה בכותל המערבי

³⁶ <http://www.haaretz.co.il/magazine/ayelet-shani/1.1918724>

"הצעת החוק שהגשנו ושעברה קריאה טרומית בזמנה בכנסת באה לטפל בנושא שלא היינו אמורים לטפל בו. בדרך כלל הכותל הוא כותל של כולם. כל העולם יודע, גם הערבים יודעים, שהכותל הוא מקום קדוש. משום מה, נשות אנטי-כותל, לא הייתי קורא להן נשות הכותל, רק הן לא מבינות מה זו קדושת הכותל. כל מה שמקובל על היהודים מדורי דורות, הן צריכות לעשות בדיוק הפוך. לא היה מנוס, ולצערי פסיקתו של בג"ץ חייב אותנו להגיש הצעת חוק והיא עברה בקריאה טרומית. [...] למען הפרוטוקול, אני מבקש בסעיף ג' בהצעת החוק שלי להיצמד להצעת החוק של חבר-הכנסת דוד אזולאי וחברים אחרים. בסעיף ג' אצלי נאמר: העובר על הוראות סעיף זה, דינו – מאסר שבע שנים."³⁷

האירועים השונים רוויי האלימות יצרו שיח ציבורי של קרב, של מלחמה, כפי שיעידו כותרות הדיווחים בערוצי המדיה השונים.³⁸ הדיווחים חוזרים ומשתמשים במילים מפורשות המעידות על האלימות המתפרצת: "מלחמה", "קרב", "מהומות", "מלחמת אחים". כמו כן ישנו שימוש במילים המעוררות קונטציות של קרב: "זירה", "ניצחון", "חזית", "מראות קשים". טרמינולוגיה זו הופכת את תביעתן של נשות הכותל למלחמה מתמשכת.

האלימות מופעלת על נשות הכותל אך הן מואשמות בה. בוועדת הכנסת מצטטת ח"כ מיכל רוזין את השופטת לארי בבלי: [...] היא השוותה את האמירה שנשות הכותל יוצרות פרובוקציה כמו להאשים את הנאנסת באונס שלה. כך היא אמרה. זה דבריה, לא דברי. ולכן להאשים את הנאנסת שהיא נאנסה בגלל אופן לבושה או התנהגותה זה כמו להאשים את נשות הכותל באיך מתנהג הציבור האורתודוקסי כלפיהן.³⁹

נשות הכותל בתביעתן לשוויון תובעות מקום שווה במרחב הפולחני. תביאה זו גוררת התנגדות קשה מצד הממסד הרבני השולט כיום ברחבת הכותל ולפיכך מוצאת עצמה קהילת נשות הכותל בליבו של מאבק שליטה על רחבת הכותל.

---

³⁷ הצעת חוק שמירת הקדושה של הכותל המערבי ורחבתו, התש"ס 2000 - פרוטוקול מס' 185 משיבת ועדת הפנים ואיכות הסביבה, יום רביעי, ט"ז בכסלו התשס"א (13 בדצמבר 2000), שעה 09:30.

³⁸ ראה נספח 3.

³⁹ פרוטוקול מס' 9, משיבת ועדת הפנים והגנת הסביבה ופרוטוקול מס' 5 משיבת הוועדה לקידום מעמד האישה, יום שלישי, כ' באייר התשע"ג (30 באפריל 2013), שעה 11:00. על סדר היום: הסדרי התפילה בכותל המערבי

ה. שחרור הכותל

בשל השיח הכוחני ומאבק השליטה במרחב הקדוש, בכותל, נשות הכותל מקיימות שיח של שחרור.

לכותל מקום מרכזי בתודעה הישראלית הלאומית. שחרור הכותל במלחמת ששת הימים נתפס כאירוע מכונן בהווה הישראלית המטעין את הכותל בסמלים גבריים-מיליטריסטיים. נשות הכותל בוחרות לשתף פעולה עם דימויים אלו ובצד השיח הלוחמני של "הקרב על הכותל" מתקיים שיח של "שחרור הכותל".

נשות הכותל רואות עצמן כאותם צנחנים אשר שחררו את הכותל מידי עול זר והן נלחמות על מנת לשחרר את הכותל ולהשיב אותו לידי כלל עם ישראל על הזרמים השונים שבו. נשות הכותל בחרו לייצר מחדש את הייצוג החזק ביותר של שחרור הכותל המערבי ואיחוד ירושלים והוא הצילום של דוד רובינגר המתעד את הצנחנים אל מול הכותל. הן פנו לרובינגר על מנת שיצלם אותם באותה המתכונת.⁴⁰ כך נוצר קשר בין ובין אותם צנחנים אשר התגייסו למאבקן העכשווי בכותל המערבי.

⁴⁰ שני הצילומים הבאים נלקחו מאתר נשות הכותל.

שילה: התחלנו גם פעולה משותפת עם חטיבת הצנחנים, הרי ראיתן הוצאנו הזמנה שם יש את הצילום המפורסם של שחרור הכותל ובו שלושת הצנחנים ואנחנו בתמונה ליד 3 נשים לצד הכותל, הצלם המקורי דויד רובינגר צילם את שתי התמונות, רצינו לשחזר את הסיטואציה של שחרור הכותל ע"י הצנחנים. דויד רובינגר עשה זאת בעצמו הוא צילם והוא עשה זאת כי הוא מאמין בתנועה שלנו והוא חושב שהדרך שלנו נכונה ומוצדקת. הוא מאמין כמונו בשחרור הכותל מחדש. בעצם דרך דוד רובינגר הגענו לדבר ולפגוש את הצנחנים המקורים משנת 67, בחודשים האחרונים הם ממש מלווים את התנועה שלנו. יש גם בתנועה אישה אחת שאיבדה את בעלה באותה מלחמה והיא טוענת תמיד שאין לאף אחד זכות להגיד לה מי היא ישראלית, והאם אנחנו ישראליות בכלל... ההשפעה של אנשי הצנחנים מאוד משמעותית.

יעל: התמונה של הצנחנים, ראיתן את הצילום? זה אותו צלם...ברגע שהצנחנים הצטרפו אלינו הבנו ששברנו ועוררנו משהוא מאוד גדול ומשמעותי בחברה הישראלית.

דברים אלו מביעים את חשיבות שחזור הצילום האיקוני כביטוי וסמל למאבקן שלהן. נשות הכותל מאמצות את הסמלים והשיח התרבותי הישראלי על מנת לקבל לגיטימציה למאבקן מצד פלגים שונים בציבור, הן החילונית והן דתית. השימוש בסמל מכונן זה מבקש לקחת חלק בקונצנזוס הישראלי ולצאת ממקומן השולי כיום בשיח הישראלי. גיוס סמל לאומי זה מנגיש ומסביר את מהות מאבקן לכלל הציבור.

בפרק זה הצגנו את הממצאים והראינו כיצד המאבק על הדרת נשים מהפולחן היהודי מסמל ומבטא הדרת נשים מהמרחב הציבורי הישראלי. הדגמנו כיצד המרחב הציבורי הופך לזירת קרב כאשר נשות הכותל מבקשות שקולן ישמע בו. נשות הכותל מערערות על הניכוס האורתודוקסי של רחבת הכותל ומבקשות להנחיל בו גישה פלורליסטית אשר תכיל פרקטיקות יהודיות מגוונות והן משתמשות בשיח הקורא לשחרור המרחב הקדוש, הכותל. בפרק הבא אנו מבקשות להציג כיצד מקרה נשות הכותל משפיע ומשקף, לדעתנו, על החברה הישראלית.

ניתוח

בישראל 2013 לא קיים חופש דת, גם לא לבני הרוב היהודי החי במדינה. ההגמוניה האורתודוקסית מושלת בכל היבטי הדת אשר משולבים בחוקי המדינה וקובעים את התנהלותה.

שליטה זו מבקשת להיות בעלת הסמכות הקובעת מי הוא יהודי, מה היא היהדות "האמיתית" ומה הם המנהגים היהודיים "הנכונים". כל סטייה מהגדרות אלו גוררת תגובה קשה והתנגדות. כל פעולה או ביקורת נגד הממסד הרבני המנסות לחשוף את אותה "בריונות" בירוקרטית אורתודוקסית, נתפשות כריקות מתוקן דתי "אמיתי" ולרוב יחשבו כפרובוקציה או כבורות הלכתית.

מאבק נשות הכותל על אופי התפילה ועל מקום שווה ושוויוני במרחב הקדוש סותר את אותה הגמוניה ומערער על בלעדיותה.

הכותל המערבי הוא אתר אייקוני בתרבות היהודית-ישראלית וחל עליו הקונצנזוס הממלכתי דתי. כאתר, מרחב, עם משמעויות סימבוליות כה עמוקות פלגים שונים מבקשים למצוא בו את מקומם. אך מיום שהשליטה בו הועברה לידי משרד הדתות והרבנות הראשית, בשנת 1967, מתקיימת בו שליטה אבסולוטית אורתודוקסית השוללת ומדכאת כל אפשרות לפולחן יהודי שונה. כך הופך אתר הכותל המערבי למרחב בו ניטש מאבק מתמשך על הגדרת המרחב. זרמים שונים מבקשים להפוך את המרחב למרחב פלורליסטי המכיל בתוכו זרמים וגוונים שונים של הפולחן היהודי כאשר מנגד ישנו ניסיון עיקש לשמור על השליטה המונוליטית האורתודוקסית השוללת קיומו של כל מנהג אחר, שונה.

הכותל מהווה מיקרוקוסמוס לחברה הישראלית בה דת ומדינה כרוכים זה בזה ובה ההגמוניה האורתודוקסית שולטת על היבטים רבים בחיי האזרח. המאבק של נשות הכותל מבקש להשתחרר מעול הרבנות הראשית החולשת על חיי האזרח ולפעול ליצירת מדינה וחברה המושתתים על ערכים דמוקרטיים פלורליסטיים.

קהילת נשות הכותל מבקשת לקיים את זכותן הבסיסית לתפילה יהודית בעזרת הנשים בכותל המערבי תוך שמירה והקפדה על מגבלות ההלכה האורתודוקסית. למרות זאת הן נתקלות בהתנגדות אדירה מצד הממסד הרבני אשר, במשך 25 שנים נאבק בהן ומונע מהן לקיים תפילתן על פי מנהגן. הממסד הרבני מתעלם מפסיקות בית המשפט העליון המתיר להן לעשות זאת, פעולה המוכיחה כי בישראל הרבנים הם בעלי השליטה הממשית במרחב ולא שופטי בית המשפט העליון, האזרחי.

מאבקן של נשות הכותל יוצר תגובת נגד קשה היות והוא מערער על בסיס המבנה החברתי האורתודוקסי המושתת על שליטה פטריארכלית. דרישה לקיום שוויוני של פרקטיקות יהודיות מצביע על ציבור של נשים יהודיות משכילות ולמדניות הדורשות שוויון מגדרי בכל תחומי החיים

וגם בתחום הפולחן. דרישה לשוויון מגדרי מוציאה, תרתי משמע, את האישה מהבית אל המרחב הציבורי ובכך מאיימת על השליטה הגברית המונוליטית. במהלך ששת החודשים בהם הצטרפנו לתפילות ראש החודש של הקהילה בכותל היינו עדות למספר התפתחויות משמעותיות במאבקן, כמו תמיכה גלויה של חברות כנסת, הצעת הפשרה של שרנסקי ופסיקת בית המשפט מאפריל 2013 המתירה להן להתפלל בעזרת הנשים. אך למרות ההתקדמות המשמעותית שחלה במישור הפורמלי, החוקתי, חזינו למעשה בנסיגה משמעותית המתחוללת במרחב, מיקומן במרחב הכותל מצטמצם והן מורחקות ממנו שוב ושוב ונדחקות לשולי רחבת הכותל, הן מודרות מן המרחב הציבורי ומוצאות ממנו בעל כורחן. הצלחתן או כישלונן במאבקן בהגמוניה האורתודוקסית הוא לדעתנו שיקוף של החברה הישראלית, אם זו תצליח להינתק מהשלטון הרבני ולהפוך לחברה סבלנית יותר, מכילה יותר וחופשית יותר.

הפרק זה אענו כי להבנתנו הכותל הינו מיקרוקוסמוס המשקף את היחסים בין הפלגים השונים בחברה הישראלית. בפרק הבא אנחנו מבקשות להציג ולסכם את מסקנותינו מן המחקר.

סיכום ומסקנות

במהלך העבודה עמדנו על התמות המרכזיות במאבקן של נשות הכותל. מצאנו כי מאבקן הוא מאבק טריטוריאלי המבקש לזכות בשוויון מלא במרחב הכותל המערבי.

מאבקן של נשות הכותל מבקש לאתגר את החלוקה המגדרית ההירארכית המדירה נשים מתחום מרחב המקודש כמקום תפילה. הכניסה של נשים לעולם הפולחן היהודי שהיה מתוחם ומגודר בפניהן לאורך הדורות מערערת על היסודות הפטריארכליים-הירארכיים שבבסיס החברה האורתודוקסית. מאבקן מבקש לחתור כנגד ההבניות המגדריות המסורתיות והן שואפות לקחת חלק בלתי נפרד בכל הפרקטיקות הפולחניות הדתיות ולקבל מעמד שוויוני בזירה זו שמתרכז כאמור במרחב הכותל.

מאז 1967 הפך הכותל למוקד תחרות בין מערכות כח שונות אחיזה ושליטה במרחב אשר במקרה זה כוחו כפול, המרחב הינו מרחב מקודש והן אתר ממלכתי-לאומי.

נשות הכותל מבקשות לערער על המונופול החרדי ולהביא לידי ביטוי פרקטיקות דתיות, ערכים ונורמות המשקפות את עולמן וקהילתן, מבלי לפגוע במסגרת ההלכה האורתודוקסית.

כדברי מיטשל האומר כי הנוף, במקרה זה רחבת הכותל, הוא אמצעי לבטא משמעויות וערכים ובכך הוא הופך לכלי אידיאולוגי ופוליטי בידיהן של קבוצת הכח השלטת. הכותל הופך לייצוג סטריאוטיפי המדגים מה היא ההתנהגות היהודית-הפולחנית הנכונה תוך שהוא יוצר היסטוריה כוזבת המצדיקה דימויים אלו. כך מושכחות עובדות היסטוריות של נשים יהודיות למדניות הקוראות בתורה ומניחות תפילין ובמקומו מונחל הדימוי של האישה הנמצאת בשולי הפולחן ובמרחב הכותל היא אינה מתפללת אלא מקוננת.

נשות הכותל מבקשות לערער על החלוקה המרחבית הפיסית המביעה את תפיסת העולם האנדרוצנטרית החרדית. הן מערערות על אותו "קונפורמיזם לוגי" אשר תבע בורדייה בכך שהן מבקשות לאתגר את הפטריארכיה החרדית ולקחת חלק שווה הן בפעולה הטקסית פולחנית והן בפעולה היומיומית (כנסיעה באוטובוס למשל) והן מתנגדות לאלימות המופעלת עליהן כנשים וכנשים דתיות בכך שהן מתנגדות לשרירותיות של חלוקה דיכוטומית זו.

הכותל הופך ל"מרחב אחר" כפי שניסח פוקו וחלים בו חוקים שונים ואפילו נוגדים לחוקים שמחוצה לו. ישנה חלוקה טקטית של המרחב כדי ליצור סימון כוחות. עזרת הנשים מהווה רק כ 25% משטחה הכולל של רחבת הכותל ומדגימה ומנתיחה את שוליותן של הנשים בפולחן היהודי.

לטענת פוקו הפרטים בחברה הפנימו את יחסי הכח ההירארכיים בחברה עד כדי שהם נראים לגיטימיים ביניהם ולכן הם מצייתים למבנים הירארכיים המובנים כ"נכונים" וכ"טבעיים". לכן משמוע ומשטור הפרט מגיע מהפרט עצמו ולא מתוך פחד מעונש.

הנשים בחברה היהודית הפנימו פרקטיקות ממשמעות ולכן הדרה מהפולחן הדתי נתפסת כלגיטימית בעיני זרמים רבים ביהדות ובציבור הישראלי-יהודי. נשות הכותל מערערות על

ההתנהגות הצייתנית הנשית ה"נורמטיביות" והן מבקשות לקחת חלק שווה בפולחן היהודי ולזכות בחלק שווה במרחב המקודש, הכותל המערבי.

השיח האדריכלי העכשווי בישראל, כפי שנבדק על ידי קלוש, חתוקה ונצן-שפטן, הוא שיח ביקורתי ובו נבדק המרחב הישראלי כחלק פעיל בפוליטיקה של יחסי הכוחות. הסביבה הבנויה, האדריכלית, מבטאת את היחסים החברתיים ההירארכיים. המרחב מסומן על פי הנורמות החברתיות של ההגמוניה השולטת.

נשות הכותל נאבקות כנגד השליטה הדכאנית החרדית בכותל אשר נדמית בעיני הציבור כולו כ"טבעית" וכלגיטימית.

יתר על כן, מאבקן יוצר תגובות ושינויים בלתי צפויים בהשפיעו על הציבור החרדי המאפשר מרחב תנועה גדול יותר לנשים במרחב ובין הספירה הדומסטית לציבורית. נשים חרדיות חוזות במאבק ונחשפות לתפילת נשות הכותל ורואות אלטרנטיבה לפולחן הנשי, שחלקן, גם אם מיעוט שבמיעוט, יכול לאמץ.

כקהילה מאחדות נשות הכותל נשים מן הזרמים היהודיים השונים ונאבקות יחד בהגמוניה החרדית בכותל המערבי. הן מבטאות את האחוה הנשית המתעלה מעל לשוני ומחפשת נקודות דמיון והשקה בפעולה למען מטרה משותפת.

בעבודת השדה ובאיסוף החומרים אנו חשות כי אנו עדות למהפכה אותה מובילות נשות הכותל. ובמהלך חודשי המחקר חזינו באירועים מכוננים במאבקן. אנו מאמינות כי יש ולהמשיך לחקור תהליך מרתק זה ולראות האם החברה הישראלית הדתית והחילונית יקבלו את ההגדרה החדשה למרחב הכותל וכן את הדרישה לשוויון מגדרי במרחב הציבורי הכללי ובמרחב המקודש וכי תופעת הדרת הנשים על כל היבטיה תעלם מהחברה הישראלית.

בסייד, כ"ד אב תש"ע
04 אוגוסט 2010

נוהל הכנסת ספרי תורה לרחבת הכותל המערבי

רקע:

1. בכותל המערבי ישנם למעלה מ- 100 ספרי תורה, ספרדים ואשכנזים, לשימוש המתפללים. עלות ספר תורה נעה בין \$ 20,000 ל- \$ 40,000. על רקע תופעה של גניבת ספרי תורה ברחבי הארץ, ישנו חשש של גניבת ספרי תורה מרחבת הכותל המערבי.
2. לאחרונה, הותחדשו ניסיונות שהיו מוכרים מן העבר להכניס ספרי תורה לצורך עריכת טכסים דתיים שלא על פי מנהג המקום ברחבת הכותל המערבי, בניגוד לפסיקת בית המשפט בהליך דג"ץ 4128/00, **מנכ"ל משרד ראש הממשלה נ' הופמן**.

על רקע האמור, נקבע-נהל זה.

נוהל:

1. לא יוכנס ספר תורה לרחבת הכותל לרבות הרחבה העליונה, אלא אם ניתן לכך אישור מאת רב הכותל המערבי. אישור כאמור יינתן, אם ראה רב הכותל שהתקיימו נסיבות מיוחדות המצדיקות זאת, כגון: טכס הכנסת ספר תורה, ריבוי מתפללים המגביל לקיום מנייני תפילה גם ברחבה העליונה ועוד. לא יינתן אישור כאמור, אם קיים חשש סביר שהפעילות המבוקשת תיערך שלא על פי מנהג המקום.
2. הנאבטוחים בכניסת אל רחבת הכותל המערבי רשאים למנוע הכנסה של ספר תורה שלא אושרה על ידי רב הכותל. נמצא שהוכנס ספר תורה לרחבת הכותל, לרבות הרחבה העליונה, שלא בהתאם לאמור בסעיף 1, תפעל המשטרה להוצאתו מן הרחבה.

הקרב על הכותל: 10 נשים נעצרו

בכל ראש חודש חוזרים מראות דומים ברחבת הכותל: האתר הקדוש הופך למעין זירת התגוששות בין נשות הכותל הרפורמיות המתעטפות בטליתות ושרות בקולי קולות במקום, כחלק מתפילה, ומנגד במשטרה מנסים להדוף אותן מהמקום. היום זה הסתיים במעצרן של עשר מהן ביציאה מן התפילה.

11/02/13 12:30 פורסם | 2 חדשות | 2

חדשות 2 11.2.2013:

12.3.2013 YNET:

רב הכותל: נשות הכותל מובילות למלחמת אחים

רב הכותל הגדיר את תפילת "נשות הכותל", יחד עם ה"כיות שפיר וזנדברג, כ"מראות קשים שלא נראו בכותל מאז שחרורו". יו"ר "נשות הכותל": "נמשיך במאבק לשחרור הכותל. אחרי 24 שנה - גם אנחנו חלק ממנהג המקום"

Recommend 496

קובי נחשוני פורסם: 12.03.13, 16:11

בחדרי חרדים 9.5.2013:

בפעם הראשונה: החרדיות בחזית נגד 'נשות הכותל'

רבבות נשים יציפו מחר את רחבת הכותל: ל"נשות הכותל" לא יהיה מקום בעזרת הנשים • הגראי"ל: "בלי אלימות. רק להתפלל" • הגר"ע: "להתפלל לביטול רוע הגזירות"

שרי רוט, בחדרי חרדים 09/05/2013 12:35

בחדרי חרדים 10.5.2013:

הכותל בידינו • צפו: מחאת הסמינרים בעין המצלמה

קומץ עשרות בודדות של 'נשות הכותל', מאות שוטרים ואנשי אבטחה ואלפי מתפללים ומתפללות חרדים • קובי הר צבי השכים להשתתף במעמד המחאה, וחזר עם גלריה צבעונית

קובי הר צבי, בחדרי חרדים 10/05/2013 13:29

10.5.2013 YNET:

נשות הכותל: "היינו מול 5,000 חרדים ויכולנו להם"

המהומה בין נשות הכותל לאלפי החרדים שהתקבצו במקום בהוראת הרבנים לוותה בפרובוקציות הדדיות. קתרין בת ה-17: "זרקו עלינו אבנים גדולות. היה אדרנלין מטורף". יעקב, חרדי בן 21: "נלחם בהן ולא נפסיק. אישה לא תתעטף בטלית"

Recommend 1.8k

נעם (דבול) דביר פורסם: 10.05.13, 11:32

בחדרי חרדים: 8.7.2013:

**'נשות הכותל' מתבכיינות: "שמו אותנו
ברחבת האגוז" • צפו בגלריית ענק**

ניצחון לחרדים: למעלה מ-5000 בנות סמינרים הציפו
את עזרת הנשים בכותל • 'נשות הפרובוקציה' קיימו טקס
ראש חודש במתחם מגודר, ביציאה מהרחבה •

רשימה ביבליוגרפית:

מ., אלון, מעמד האישה, ממשפט ושיפוט, מסורת ותמורה ערכיה של מדינה יהודית דמוקרטית, תל אביב: ספריית הילל בן חיים, הקיבוץ המאוחד, תשס"ה-2005, עמ' 102-106.

פ., בורדייה, השליטה הגברית, רסלינג, תל אביב, 2007.

ת., ביאלה, "קרבה אל נפשי גאלה"- הפמניזם כמעשיר את התיאולוגיה והיצירה הנשית, מתוך: ט.פ כהן, ע., לביא (עורכות), להיות אישה יהודייה, דברי הכנס הבינלאומי השלישי אשה ויהדותה, ירושלים: קולך- פורום נשים דתיות, אורים, ירושלים, 2003. עמ' 285-292.

מ., זיסקינד-גולדברג, נשים וקריאת התורה בציבור, ללמוד וללמד, חוברת עיון בנושא מעמד האשה בהלכה מספר 2, המרכז לחקר האשה בהלכה, מכון שכטר למדעי היהדות, ירושלים, תשס"ה-2004.

ח., השקס, זהות נשית ויהדות: מסורת ותמורה, מתוך: מ., שילה (עורכת), להיות אישה יהודייה, דברי הכנס הבינלאומי השני אשה ויהדותה, ירושלים: קולך- פורום נשים דתיות אורים, ירושלים, 2001. עמ' 255-269.

ר., כרמי, ר., שפירא- רוזנברג, מודרות למהדרין, הפרדה בין נשים לגברים והדרת נשים מהמרחב הציבורי בישראל, דו"ח שנתי שלישי-מאי 2013, המרכז הרפורמי לדת ומדינה, ירושלים, 2013.

וו., ג'י., טי., מיטשל, נוף קדוש, עורך: לארי אברמסון, שנקררסלינג, תל אביב, 2009.

ש., מיילס, מישל פוקו, רסלינג, תל אביב, 2005.

א. נצן-שיפטון, "יש אבנים עם לב אדם": על מונומנטים, מודרניזם ושימור בכותל המערבי", מתוך: תיאוריה וביקורת 38-39, 2011. עמ' 65-100.

ד., סלומון, קריאת נשים בתורה, מתוך: מ., שילה, (עורכת), להיות אישה יהודייה, דברי הכנס הבינלאומי השני אשה ויהדותה, ירושלים: קולך- פורום נשים דתיות אורים, ירושלים, 2001. עמ' 65-76.

מ., פוקו, הטרוטופיה: על מרחבים אחרים, רסלינג, תל אביב, 2010.

ד., קאסוטו (עורך), הכותל המערבי- קובץ מאמגים בשאלות עיצוב רחבת הכותל המערבי וסביבתה, בהוצאת אגודת האינג'נרים והארכיטקטים בישראל סניף ירושלים בשיתוף המחלקה לתרבות תורנית במשרד החינוך והתרבות, ירושלים, תשל"ו.

ח., קהת, שוויון מגדרי- פולמוס דתי או פולמוס חברתי, מתוך מתוך: מ., שילה, (עורכת), להיות אישה יהודייה, דברי הכנס הבינלאומי השני אשה ויהדותה, ירושלים: קולך- פורום נשים דתיות אורים, ירושלים, 2001. עמ' 45-64.

ה., קלוש וט., חתוקה, תרבות אדריכלית מקום, ייצוג, גוף, רסלינג, תל אביב, 2005.

פ., רדאי, תביעה לשוויון בהגדרת הזרות הדתית: מקרה נשות הכותל- סאגה בבית המשפט העליון, המשפט – כתב העת של בית-הספר למשפטים במכללה למינהל, כרך י"ג, ינואר 2008.

ת., רוס, ארמון התורה ממעל לה, על אורתודוקסיה ופמיניזם, עלמא ועם עובד, תל אביב, 2007.

ת., רוס, שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך: המהפכה התורנית של הנשים, בתוך: ע., אטקס (עורך), ישיבות ובתי מדרשות, ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל; מרכז דינור לחקר תולדות ישראל; האוניברסיטה העברית, 2006. עמ' 443-464.

מ., שילה, נשים ליד הכותל, מתוך: הכותל המערבי, עורכים ג., ברקאי, א., שילר, אריאל- כתב עת לידיעת ארץ ישראל, 2007. עמ' 55-60.

ד., שפרבר, כבוד הציבור וכבוד הבריות, דעות 16, תשס"ג-2002. עמ' 17-25.

ד., שפרבר, שלושה מנהגים מתמיהים ומקומן של נשים בבית הכנסת, מתוך: שילה, מרגלית (עורכת), להיות אישה יהודייה, דברי הכנס הבינלאומי השני אשה ויהדותה, ירושלים: קולך- פורום נשים דתיות אורים, ירושלים, 2001. עמ' 33-25.

ל., שקדיאל, 'נשות הכותל: פמניזם רדיקלי כהזמנ לשיח ישראלי חדש?', מתוך: י., יונה, י., גודמן
(עורכים), מערבולת הזהויות: דיון ביקורתי בדתיות ובחילוניות בישראל, תל אביב: מכון ון ליר
והקיבוץ המאוחד. 2004. עמ' 276-285.

M., Foucault, Dicipline and punish: the birth of the prison, New York: Vintage
books, 1995.